

**Pohled české veřejnosti na elity působící
v politice a ekonomice**

Ján Mišovič a Milan Tuček

SP 03:11

2003

Tuto práci recenzovali: Ing. Adéla Seidlová
Doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc.

Tento text vznikl v rámci projektu Grantové agentury AV ČR A7028301.

© Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003.

ISBN 80-7330-046-X

Obsah

Abstrakt	5
Abstract	6
Abstraktum	7
Úvod	9
1. Představy o celkovém rozvrstvení společnosti a ideál tohoto rozvrstvení	10
2. Celkové postavení elit ve společnosti a jejich akceptace veřejným míněním	15
3. Vnímání a hodnocení politické kultury společnosti	21
3.1 Práva a svobody občanů a možnosti jejich realizace v politice	22
3.2 Celkový názor veřejnosti na politiku a na lidi zabývající se politikou	26
3.3 Postoj veřejnosti ke sporům, problémům a aférám ve veřejném životě	30
3.4 Jak jsou posuzovány politické osobnosti?	31
3.5 Hodnocení politické kultury veřejně činných lidí	33
3.6 Názory na motivy rozhodování politiků a na motivy vstupu do politiky	34
4. Veřejnost a ekonomické elity	36
4.1 Názory na průběh transformace českého hospodářství	36
4.2 Postoj veřejnosti k privatizaci a hodnocení jejího průběhu	38
4.3 Názory veřejnosti na (velké) podnikatele	41
4.4 Hodnocení vztahu mezi zaměstnanci a zaměstnavateli	44
4.5 Názory na daňové zatížení jako jeden ze způsobů určitého vyrovnání přílišných nerovností	46
4.6 Úspěšnost ekonomické transformace	47
Závěry	49
Literatura	52
Shrnutí	55
Summary	56
Zusammenfassung	57

Pohled české veřejnosti na elity působící v politice a ekonomice

Ján Mišovič a Milan Tuček

Abstrakt

Studie mapuje názory a postoje české veřejnosti k ekonomickým a politickým elitám a proměnu těchto názorů od počátku devadesátých let po současnost. V datové argumentaci využívá jednak výsledků mnohačetných výzkumů veřejného mínění Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR a jeho předchůdce IVVM, jednak výsledků z výzkumů dalších vědeckých institucí. Z části jde o sekundární analýzu, z části jde o vlastní analýzy původních datových souborů.

V úvodu studie je stručně vymezeno postavení a role elit ve společnosti se zvláštním důrazem na jejich význam v procesu společenské transformace po roce 1989. První část je pak věnována vyhodnocení celkového postavení společenských elit z hlediska vnímání stratifikace společnosti, prestiže socioprofesionálních skupin, důvěry a sympatií. Následuje podrobné vyhodnocení názoru veřejnosti na politické elity. Nejprve jsou analyzovány postoje veřejnosti k fungování politického systému s důrazem na změny, ke kterým došlo po listopadu 89. Poté se rozebírají vztah veřejnosti k politice celkově a k politikům zvlášť, názory na politickou kulturu a posuzují se posuny ve veřejném mínění, ke kterým došlo v průběhu devadesátých let. Ekonomickým elitám je pak věnována druhá část studie, která je uvedena hodnocením průběhu transformace národního hospodářství, tak jak je vnímána veřejným míněním. Velký důraz je kladen na vztah veřejnosti k privatizaci jako procesu, který vedl ke vzniku ekonomických elit. Následuje zhodnocení odborných i charakterových kvalit velkých podnikatelů, jejich role ve společnosti a také srovnání se středním a drobným podnikáním.

V závěrečném shrnutí je zdůrazněno, že vztah veřejnosti především k politickým ale i k ekonomickým elitám je skeptický s tím, že v posledních letech se kritický postoj veřejnosti spíše prohlubuje.

Klíčová slova

Politická, ekonomická elita, veřejné mínění, rozvrstvení společnosti, sociální diferenciacie, politická kultura

How the Czech Public Views the Elites the Political and Economic Elites

Ján Mišovič a Milan Tuček

Abstract

The study traces the opinions and attitudes of the Czech public towards the economic and political elites and the transformation of these views from the beginning of the 1990s up to the present time. The arguments draw on data from the results of frequently repeated public opinion polls conducted by the Centre for Public Opinion Research at the Institute of Sociology of the Academy of Sciences, and by its predecessor IVVM, and also draws from the results of research conducted at other scientific institutions. In part this includes secondary analyses and in part it involves the author's own analyses of the original data files.

In the introduction to the study the author briefly defines the position and roles of the elites in society with particular emphasis on their significance in the process of the social transformation since 1989. The first part is devoted to an assessment of the overall position of the social elites from the perspective of how the stratification of society is perceived, and from the perspective of the prestige of socio-professional groups, confidence in them, and how people feel about them. This is followed by an evaluation of the public's opinion on political elites. First the attitudes of the public towards the way the political system functions are analysed, with an emphasis put on the change that has occurred since November 1989. Then, the public's relationship to politics on the whole and to politicians specifically, as well as their opinions on political culture, are analysed, and an assessment is made of the shifts in public opinion that have occurred over the course of the 1990s. Economic elites are the focus of study in the second part, which starts off with an assessment of the course of the transformation of the national economy, as perceived in the public opinion. Strong emphasis is put on the relationship of the public to privatisation as the process which led to the emergence of the economic elites. There then follows an evaluation of those entrepreneurs who came to be most important – both in terms of their specialisation or as personalities – and of their role in society, along with a comparison with medium-sized and small business undertakings.

In the conclusion of the study it is stressed that the relationship of the public towards politicians in particular but also towards economic elites is sceptical, and that in recent years this critical attitude has rather intensified among the public.

Key words

Political and economic elite, public opinion, social stratification, social differentiation, political culture

Die tschechischen Eliten in Politik und Wirtschaft aus der Sicht der Öffentlichkeit

Ján Mišovič a Milan Tuček

Abstraktum

Die Studie erfasst die Ansichten und die Haltung der tschechischen Öffentlichkeit gegenüber wirtschaftlichen und politischen Eliten sowie die Veränderung dieser Ansichten vom Beginn der neunziger Jahre bis heute. In der Argumentation anhand von Daten nutzt sie zum einen die vielfältigen Erhebungen zur öffentlichen Meinung des Meinungsforschungszentrums SoÚ AV ČR und seines Vorgängers IVVM, zum anderen die Ergebnisse der Forschung anderer wissenschaftlicher Institutionen. Zum Teil handelt es sich dabei um sekundäre Analysen, teilweise werden auch eigene Daten analysiert.

In der Einleitung der Studie wird kurz die Stellung und Rolle der Eliten in der Gesellschaft mit besonderem Schwerpunkt auf ihre Bedeutung im Prozess der Gesellschaftstransformation nach 1989 skizziert. Der erste Teil ist dann der Auswertung der Stellung der gesellschaftlichen Eliten aus der Sicht der Wahrnehmung der Stratifikation der Gesellschaft insgesamt gewidmet, wie etwa das Prestige sozio-professionaler Gruppen oder Vertrauen und Sympathien. Es folgt eine detaillierte Auswertung der Ansichten der Öffentlichkeit zu den politischen Eliten. Zuerst wird die Haltung der Öffentlichkeit zum Funktionieren des politischen Systems mit Augenmerk auf die Veränderungen, zu denen es nach dem November 1989 kam, analysiert. Danach wird die Beziehung zwischen der Öffentlichkeit im Allgemeinen und zu Politikern im Besonderen evaluiert. Dies betrifft die Ansichten zur politischen Kultur, und es werden die Verschiebungen in der öffentlichen Meinung, zu denen es im Verlaufe der neunziger Jahre kam, bewertet. Den wirtschaftlichen Eliten ist danach der zweite Teil der Studie gewidmet, zu dessen Beginn eine Bewertung des Verlaufs der Transformation der Volkswirtschaft, wie sie in der Öffentlichkeit wahrgenommen wird, steht. Besonderes Augenmerk wird auf das Verhältnis der Öffentlichkeit zur Privatisierung als Prozess, der zur Entstehung von wirtschaftlichen Eliten führte, gelegt. Es folgt eine Bewertung fachlich oder charakterlich hervorragender Unternehmer, ihrer Rolle in der Gesellschaft und auch ein Vergleich mit mittleren und kleinen Unternehmen.

In der abschließenden Zusammenfassung wird hervorgehoben, dass der Bezug der Öffentlichkeit vor allem zu den politischen aber auch zu den wirtschaftlichen Eliten skeptischer Art ist und dass sich diese kritische Haltung sich in den letzten Jahren eher vertieft hat.

Schlüsselbegriffe

Politische Eliten, wirtschaftliche Eliten, öffentliche Meinung, Gesellschaftsschichten, soziale Differenzierung, politische Kultur

Úvod

Procesy sociální transformace, spojené s politickými, ekonomickými a hodnotovými změnami, probíhají ve vzájemné součinnosti elit a běžných občanů. (Elitami v tomto textu rozumíme elity s celostátním či národním postavením a vlivem, nikoli elity s významem regionálním či lokálním.) Vztah reprezentantů společnosti a veřejnosti představuje podle klasických politických teorií základ, ovlivňující konkrétní podobu demokracie [Novák 2003:15-16]. Jak zdůrazňuje slovenská socioložka S. Szomolányi, charakter a kvalita politických elit v transformujících se společnostech, v nichž se demokratické instituce doposud konstituují, „je ještě významnějším faktorem vývinu, než v stabilizovaných společnostech. Je to faktor, který rozhoduje ve významné míře o směru politické mobilizace obyvatelstva“ [Szomolányi 1993: 328]. K politickým elitám patří podle této autorky ti, kdo obsazují špičkové pozice v exekutivních, legislativních a kontrolních mechanismech, stejně jako ti, kteří mají možnost významně ovlivňovat jejich rozhodování, týkající se klíčových otázek fungování a směřování společnosti [tamtéž: 327].

Některá obecnější vymezení elit kladou důraz na rozhodovací pozici v organizačních strukturách, a počítají tedy mezi takto definované elity i lidi ovládající ekonomiku (velké vlastníky a spoluvlastníky, členy dozorčích a správních orgánů akciových společností a vrcholové manažery, popř. i hospodářské byrokraty). Viz např. [Higley, Deacon and Smart 1979: 1-24].

Vliv ekonomické elity na společnost se realizuje zejména skrze jejich podnikatelské a finanční aktivity. Jako jednotlivci jsou představitelé této části elity spíše v pozadí, v anonymitě. Jejich jednání má však ve společnosti velmi hmatatelné důsledky.

A konečně, další proud zkoumání elit do této kategorie zahrnuje kromě takto více méně mocensky nebo vlivem na moc definované příslušníky společnosti i ty osoby, které sice nemusejí mít přímé rozhodovací postavení, popř. ani nepřímý mocenský vliv, ale zato dosáhly významných výkonů v různých oborech lidské činnosti a získaly zpravidla i jisté ocenění ve veřejnosti (společenskou prestiž) a tomu odpovídající odborný či morální vliv. Takto široce pojatá společenská elita, zahrnující i elitu kulturní (včetně „tvůrců veřejného mínění“), může být chápána v širším sociologickém kontextu jako „vrcholové a proto jedno z nejvýznamnějších sociálních seskupení“ [Machonin a Tuček 2002: 10], tedy jako jakýsi vrchol stratifikačního uspořádání společnosti. V tomto textu se soustředíme především na ekonomickou a politickou elitu, všimneme si však okrajově i výkonově definované elity intelektuální. Česká politická elita se po roce 1989 a krátkém mezidobí koexistence politických činitelů starého a nového režimu v zásadě nově konstituovala, postupně se i generačně omladila a prošla pak několika závažnými restrukturacemi zejména na základě několika kol demokratických voleb. V současné době se jeví jako značně fragmentarizovaná. Zdá se, že dosavadním politickým vývojem byla ořesena její legitimitace v očích veřejnosti. Je proto jistě užitečné prozkoumat obraz politické elity ve výsledcích výzkumu veřejného mínění. Také ekonomická elita prošla v historicky krátkém čase řadou proměn. Normalizační ekonomickou elitu (hospodářskou nomenklaturu) hned na začátku společenské transformace opustili politicky zkompromitovaní, zpravidla věkově starší ekonomičtí byrokraté a manažeři, „kteří byli většinou nahrazeni svými přirozenými generačními nástupci, tj. středními nebo i nižšími managery z období státního socialismu. V soukromém podnikání se souběžně se zkušenými managery částečně prosadili i restituenti a mladí podnikaví lidé bez zkušeností z ekonomického managementu. Mnoho nových a mladých lidí se uplatnilo v rychle se rozrůstajícím a bohatnoucím bankovníctví a jiných obchodních a ekonomických službách včetně informatiky.“ [Machonin 1996: 3]. Tento proces konstituování nové ekonomické elity byl ovšem v polovině devadesátých let narušen závažným propadem národního hospodářství spojeným s řadou sporných rozhodnutí v oblasti strategií ekonomického rozvoje, privatizace, které vyvrcholily politickou krizí. Zvláště za situace, kdy prakticky došlo ke krachu české cesty vytváření kapitálové

struktury vlastníků a k zatížení státních financí mnohamiliardovými úhradami za mnohé neúspěšné firmy, banky, z nichž u některých část podílů vlastnil stát, považujeme za zvlášť důležité, jaký je vztah veřejnosti k ekonomickým elitám, jak se tento vztah měnil v průběhu procesu transformace a do jaké míry veřejnost reflektovala ve svých názorech a postojích k ekonomickým elitám zmíněný neúspěch původních koncepcí transformace národního hospodářství.

Předkládaná studie se koncentruje na postoje veřejnosti k politickým a ekonomickým elitám a na širší souvislosti, které tyto postoje tak či onak determinují nebo dokreslují. Využívá přitom rozsáhlého archivu jak výzkumných zpráv, tak původních dat z výzkumů Institutu pro výzkum veřejného mínění, resp. od roku 2000 Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR, ale i dalších vědeckých institucí, jako SOÚ AV ČR, CESES FSV UK. V sekundárních analýzách jde především o zachycení vývoje názorů v čase, což umožňují jednak opakovaná šetření v rámci omnibusů IVVM (CVVM), jednak tematicky blízká šetření různých výzkumných institucí.

Studie byla vypracována jako součást řešení grantu GA AV ČR A7028301 „Česká elita na prahu Evropské unie“. Zmapování postojů veřejnosti k elitám, tak jak je zachycují výzkumy veřejného mínění, poskytlo i přehled témat a okruhů, které by bylo záhodno zjišťovat v připravovaném rozsáhlém terénním kvantitativním výzkumu elit, který je plánován na rok 2004.

1. Představy o celkovém rozvrstvení společnosti a ideál tohoto rozvrstvení

Pro pochopení vztahu veřejnosti k elitám je nepochybně důležité, jak si lidé představují celkové rozvrstvení společnosti. Jistě je jiná situace, když převažující představa dělí společnost na zásadně odlišné a konfliktní „my“ a „oni“ (tím „oni“ se myslí vládnoucí elita), než když je společnost vnímána jako kooperující s výraznou převahou středních vrstev. Určitou představu o tom, jak česká veřejnost vnímá uspořádání společnosti navíc v mezinárodním srovnání, poskytly odpovědi na otázku, která předkládala k posouzení určité typy uspořádání (Šetření „Sociální nerovnosti“ 1992 a 1999, modul mezinárodního komparativního projektu ISSP). Dotázaní měli rozhodnout, kterému ze schematických typů rozvrstvení se příslušná národní společnost nejvíce podobá, a zároveň určit, které z nich považují za ideální uspořádání. Předložené typy jsou zřejmé z jejich grafického vyjádření v záhlaví tabulky 2a a bližšího vysvětlení uvedeného pod tabulkou.¹ Považovali jsme za velice případné provést i mezinárodní porovnání, které dokládá, v jaké míře je názorová hladina v Česku podobná či odlišná od jiných zemí s důrazem na to, do jaké míry je názor na rozvrstvení vázán na systémovou změnu po roce 1989.

Nejdříve se ale podívejme, jak vypadá rozvrstvení společnosti, které „vznikne“ na základě sebezařazení lidí (respondentů) na společenském žebříčku. Při posuzování výsledného rozvrstvení je třeba mít na paměti, že projekt ISSP sice striktně vyžaduje náhodný reprezentativní výběr, že však zastoupení elity na straně jedné a respondentů z prostředí „underclass“ na straně druhé, pokud vůbec nějaké je, pravděpodobně v žádné ze zúčastněných zemí neodpovídá skutečnosti. Tyto skupiny se vymykají standardnímu šetření, odmítají komunikaci s tazateli, jsou nedosažitelní standardními výběrovými postupy atd. S touto výhradou a také s vědomím, že míra stylizace při sebezařazení může být v různých zemích různá (v Česku se předpokládá určité podhodnocení statusu jako dědictví rovnostářství, skrývání majetku, zdůrazňované závisti), je nutné přistupovat k zjištěným faktům.

¹Otázka byla fakultativní, takže v obou šetřeních sociálních nerovností ISSP byla v plném rozsahu položena pouze ve čtyřech zemích zahrnutých v tabulce 2a.

Tabulka 1. Sebezařazení na desetibodovém* společenském žebříčku v % - dospělá populace

	Nejvyšší				Nejnižší	Průměr*	N	HDP na hlavu
Norsko	2,5	34,9	48,8	11,0	2,8	4,98	1 250	34 292
Austrálie	2,7	32,1	49,6	11,8	3,8	5,05	1 530	20 828
Holandsko	1,7	34,1	47,3	14,5	2,4	5,11	1 618	25 197
USA	5,9	26,0	48,1	16,2	3,8	5,14	1 120	34 046
Švédsko	1,5	30,0	48,6	16,3	3,6	5,23	1 135	27 081
Kanada	2,8	30,4	45,4	17,4	4,0	5,20	954	21 146
Německo-západ	1,5	21,5	57,4	17,1	2,5	5,41	910	25 729
Severní Irsko	1,2	21,7	53,1	19,3	4,7	5,53	807	24 943
Francie	1,3	22,6	46,8	25,5	3,8	5,60	1 857	24 340
Španělsko	0,4	10,1	61,3	23,2	5,0	5,83	1 174	15 219
Velká Británie	2,6	15,8	49,4	24,9	8,3	5,88	774	24 813
Slovinsko	0,7	11,2	58,1	21,7	8,3	5,91	912	10 086
Německo - východ	0,4	11,8	50,5	29,9	7,4	6,06	498	-
Česko	0,4	10,8	43,4	33,2	12,2	6,36	1 825	5 305
Portugalsko	0,3	8,7	43,7	30,9	16,4	6,55	1 144	11 526
Polsko	1,6	10,5	38,8	29,9	19,2	6,56	1 088	4 015
Maďarsko	0,3	4,0	32,6	44,4	18,7	7,10	1 195	4 771
Litva	0,5	5,3	28,0	41,1	25,1	7,19	1 091	-
Rusko	0,6	4,6	26,8	36,2	31,8	7,41	1 587	1 268
Bulharsko	0,5	5,4	21,8	34,0	38,3	7,58	1 101	-

*) Průměr je počítán z původní desetibodové škály, která byla pro procentní údaje převedena na škálu pětibodovou. Směrodatná odchylka se pohybovala v rozmezí 1,3 (Španělsko) po 1,8 (Rusko) v závislosti na koncentraci hodnot kolem středu (viz procentní rozložení).

[ISSP 1999]

Do nejvyšší vrstvy (blížící se představě elity), která je zde vymezena dvěma nejvyššími „příčkami“ na desetistupňovém společenském žebříčku, se zařazuje i v nejbohatších západních zemích kolem 2 % dotázaných (výjimka USA s 6 %), v Česku je to necelých půl procenta dotázaných. V bohatších společnostech (viz sloupec HDP na hlavu) je buď rozvrstvení symetrické kolem silně zastoupeného středu, nebo je asymetricky posunuto do vyšší střední vrstvy. Počínaje Velkou Británií se asymetrie více a více posouvá do nižších středních resp. nejnižších vrstev. Česko z tohoto pohledu patří do skupiny, která zahrnuje ještě Polsko a Portugalsko: kolem 10 % vyšší střed, 40-45 % střed, 30-35 % nižší střed a kolem 15 % nejnižší vrstvy.

Celkově je možné říci, že rozvrstvení odvozené od reflexe postavení na společenském žebříčku odpovídá míře bohatství jednotlivých zemí a že z hlediska následných typů se pohybuje od tvaru „obrácené hrušky“ po normální „hrušku“ až pyramidu. Současně je zřejmé, že sebezařazení nepodává dostatečně jasný obraz skutečného rozvrstvení společnosti vůbec a jeho horních vrstev zvláště.

Tabulka 2a. „Který typ nejvíce odpovídá (odpovídá) naší společnosti, jaký typ považujete za ideální?“ (%)

Země		X X X XX XXXXXXXXXX	X XX XXXX XXXXXX XXXXXXXXXX	X XX XXXX XXXXXX XXXX	XX XXXXX XXXXXXXXXXXX XXXXXX XX	XXX XXXXXXXXXX XXXXXX XXXX XX
Česko	60. léta	19,6	23,9	19,8	30,2	6,5
	1992	22,4	39,2	13,9	21,2	3,2
	1999	31,1	35,9	18,7	12,0	2,3
	Ideál 92	1,5	4,2	18,4	37,2	38,7
	Ideál 99	0,6	5,9	18,7	50,2	23,5
Polsko	60. léta	25,0	32,6	15,4	20,6	6,4
	1992	58,5	21,6	7,1	8,8	4,0
	1999	59,1	19,8	9,2	7,8	4,0
	Ideál 92	3,0	10,0	7,2	45,9	34,0
	Ideál 99	2,2	10,4	11,4	51,8	24,2
Norsko	60. léta	14,8	30,6	30,5	20,7	3,4
	1992	7,8	16,2	24,6	48,8	2,5
	1999	3,2	11,3	19,8	57,9	7,8
	Ideál 92	0,8	2,9	6,7	62,4	27,1
	Ideál 99	0,6	3,7	7,2	56,9	31,6
Kanada	60. léta	16,6	31,3	21,3	26,9	3,9
	1992	23,2	33,3	20,9	20,1	2,5
	1999	18,4	22,9	30,0	27,5	1,3
	Ideál 92	2,3	6,5	10,0	48,6	32,6
	Ideál 99	1,7	5,0	8,7	49,9	34,7

N: ČR 860/1834, Polsko 1528/1136, Norsko 1370/1268, Kanada 924/974, procento chybějících odpovědí se pohybovalo od zhruba 15-20 % v hodnocení 60. let, po 2-5 % v hodnocení současné společnosti.

Ostrá pyramida: úzká elita na špičce, velmi málo lidí ve středu a velká masa lidí úplně dole.

Pyramida: společnost jako pyramida, s malou elitou na vrcholku, více lidmi ve středu a většinou na základně.

Hruška: pyramida s tím, že jen málo lidí je úplně dole.

Jablko: společnost s většinou lidí ve středu

Obrácená hruška: hodně lidí poblíž vrcholu a jen málo lidí dole.

[ISSP 1992 a 1999]

Tabulka 2b. „Který typ nejvíce odpovídá naší společnosti a jaký typ považujete za ideální?“ (%)

Země		Ostrá pyramida	Pyramida	Hruška	Jablko	Obrácená hruška
Německo-západ	Stav 1999	11,9	30,1	29,8	26,9	2,2
	Ideál 1999	0,8	9,0	14,2	59,8	16,2
Německo-východ	Stav 1999	20,0	29,8	25,8	21,7	2,8
	Ideál 1999	3,8	10,0	12,9	45,3	28,0
Rusko	Stav 1999	68,4	20,7	6,0	3,4	1,4
	Ideál 1999	0,8	4,6	13,2	54,1	27,3
Francie	Stav 1999	12,7	50,1	23,4	13,1	0,8
	Ideál 1999	0,5	8,3	23,1	46,1	21,9

[ISSP 1999]

Jak je na první pohled patrné z procentního zastoupení „ostrých“ i „neostrých“ pyramid, jak v odpovědích Čechů a Poláků, tak však i v odpovědích Norů a Kanadanů (viz tab. 2a), do představy o celkovém společenském uspořádání vstupuje daleko více momentů, než je tomu při zařazení na „společenském žebříčku“. Je to dáno především zněním položených otázek, které se neztýkají o subjektivní ocenění vlastního postavení, nýbrž o sice rovněž subjektivní ocenění, ale určitého objektivního společenského uspořádání. Kromě toho se při sebezařazení nabízí možnost stratifikační hierarchie rozložené do deseti stupňů, což podporuje představu povlovného tvaru výsledného rozvrstvení, zatímco modely k hodnocení společnosti jsou rozděleny do několika jasně rozlišených typů. Při rozhodování mezi předloženými typologickými schémata se dává možnost volby i spíše polárně (třídně) vyhoceného rozložení. Je také možné, že při individuálním střídavém posuzování vlastního postavení jsou klíčovými prvky životní úroveň, případně prestiž profese, takže celkové uspořádání má tvar „hrušky“ v postkomunistických zemích, resp. obrácené hrušky ve vyspělých západních zemích, zatímco při celkovém pohledu na společnost u značné části dotázané populace dominuje dělení na bohaté a ostatní, mocné a bezmocné, privilegované a neprivilegované, dělení na „my“ a „oni“. Při sebezařazení významnou úlohu hraje zřejmě i autostylizace, která v mnoha případech velí lidem extrémně „dole“ i „nahore“ své postavení zakrývat jako nepřiměřené obecnému vkusu. Nesmíme také zapomenout, že výsledné rozvrstvení společnosti na základě sebezařazení dotázaných osob nezahrnuje subjektivní vyjádření tzv. „underclass“, protože tato část populace je mimo dosah tohoto typu dotazníkového šetření. Při vyjádření k celkovému obrazu společnosti však lidé pravděpodobně existenci této „vyloučené“ skupiny berou v úvahu.

Je otevřenou otázkou, která výpověď o společenském rozvrstvení je blíže ke skutečnosti. Nejspíše každý z obou pohledů vrhá světlo na objektivně existující rozdílné stránky společenské reality, na distance mezi vrstvami, na rozsah a „vzdálenost“ elity od zbytku společnosti. Fakt, že více než dvě třetiny Čechů vnímá současnou společnost (rok 1999) jako pyramidu, zasluhuje ovšem zvláštní pozornost, zvláště když téměř polovina z nich se přiklání k „ostré pyramidě“. Výsledek je o to závažnější, že na začátku devadesátých let bylo zastánců „ostré pyramidy“ o třetinu méně.

Za pozornost stojí, že procento zastánců ostré pyramidy je srovnatelné s retrospektivním hodnocením šedesátých let (dělení na my a oni), kdy však normální pyramida měla více než o třetinu méně „pamětníků“. Samozřejmě retrospektivní hodnocení má odlišný charakter, než hodnocení současného stavu: minulost může být poměřována současností, může být idealizována, apod. (otázka byla sice položena všem, avšak jak dokládá procento chybějících odpovědí, vesměs odpovídali pamětníci šedesátých let). Přesto lze vyslovit hypotézu, že změna režimu a vývoj v devadesátých letech je veřejností vnímán jako posílení pyramidálního uspořádání společnosti.

Je ovšem pravda, že i v západních zemích kolem poloviny dotázaných považuje za nejvýstižnější pro společenské rozvrstvení ve vlastní zemi model pyramidy, s tím, že ostrá pyramida má kolem deseti procent zastánců. To, že tak vysoký podíl dospělé populace na Západě vnímá současnou společnost jako klasickou pyramidu, zpochybňuje zjednodušující představy o „společnosti středních tříd“, která by měla být pro tyto země charakteristická. I v této skupině zemí se samozřejmě proplétají vztahy meritokratické se vztahy třídními a navíc i zde se dostává do rozporu skutečnost s její reflexí.

Je nepochybné, že jisté obecnější důvody pro převažující vnímání společenského uspořádání podle typu pyramidy existují. Částečnou odpověď přináší porovnání názorů lidí podle jejich sebezaražení do různých vrstev. Ve všech zemích (západních i východních) platí, že podíl lidí řadících se do vyšších příček společenského žebříčku, kteří společnosti připisují uspořádání typu pyramidy, je výrazně nižší než mezi lidmi řadícími se do příček nižších. Jinými slovy: lidé cítící se „dole“ více zdůrazňují (jsou citlivější na) společenské nerovnosti, kdežto lidé cítící se „nahore“ je zdůrazňují daleko méně. Toto zjištění může zčásti vysvětlit rozdílnost mezi postsocialistickými zeměmi a západními demokraciemi, či rozdílnost mezi zpětným vnímáním rozvrstvení společnosti v šedesátých letech a v současnosti v zemích, kde došlo ke změně systému (propad podstatné části dotázaných na společenském žebříčku).

Představy o ideálním uspořádání společnosti nejsou příliš podmíněny ani národní příslušností, ani sebezaražením na sociálním žebříčku. Ve všech porovnávaných zemích převládá jako ideál typ společnosti, která je symetricky rozložená kolem početných středních vrstev (v našem pomologickém pojmenování jde o model „jablko“), které dává přednost kolem poloviny dotázaných. Zhruba čtvrtina lidí považuje za ideální uspořádání „obrácenou hrušku“, zhruba pětina „hrušku“ v obvyklé poloze, zbylých deset procent preferuje klasickou „pyramidu“. Zde je již možno vysledovat určitá národní specifika, která zjevně souvisejí s rozdílnostmi v sebezaražení současné společnosti, které jsme prezentovali v tabulce 1, a tím nepřímou i s odlišnostmi objektivních třídních a stratifikačních struktur.

Porovnání skutečnosti s ideálem okamžitě navozuje úvahy, do jaké míry je tento rozpor pocítován či jakým způsobem se projevuje v životě společnosti. Ve zmíněném výzkumu sociálních nerovností v roce 1999 byla položena baterie otázek na míru konfliktu. Z porovnání hodnocení konfliktnosti v několika oblastech, které se obvykle považují za zdroj štěpení v moderní společnosti, za vybrané země plyne, že při vyhocenější formulaci otázky, je vnímání situace v Česku daleko méně problémové (méně negativní) než v ostatních, a to nejen postkomunistických zemích.

Tabulka 3. Míra štěpení ve společnosti (součet odpovědí „velmi ostré konflikty“, „ostré konflikty“* v %)

	Bohatí - chudí	Dělníci - střední třída	Vedení podniku zaměstnanci	Ti nahoře ti dole	Mladí-staří
Velká Británie	49,0	26,7	48,9	64,0	34,8
Západní Německo	38,2	15,5	43,4	44,9	30,3
Východní Německo	48,2	16,3	52,0	49,8	35,8
Francie	26,7	11,7	59,8	51,7	21,4
Norsko	15,2	5,3	20,6	38,1	14,6
Polsko	64,5	24,5	50,5	56,3	40,2
Maďarsko	79,2	33,5	67,2	80,9	35,4
Česko	32,0	10,2	43,1	50,1	23,1
Celek**	43,8	18,9	48,0	54,4	29,3

* Zbytek škály: „ne moc ostré konflikty“, „vůbec žádné“.

** Národní soubory byly převáženy na stejnou velikost N=1000, aby celkové údaje vyjadřovaly průměr z uvedených zemí.

[ISSP 1999]

Je až s podivem, že tolik zdůrazňované štěpení na základě bohatství (příjmů) jen třetina české veřejnosti hodnotí jako konfliktní situaci (v Maďarsku, které v daném ohledu prošlo po roce 1989 podobným vývojem, je to 80 % dotázaných). I při dělení společnosti na „my“ a „oni“ (čili ostrou pyramidu, což byla poměrně frekventovaná volba při celkovém pohledu na rozvrstvení společnosti), má pocit konfliktu pouze polovina české veřejnosti, což je srovnatelné např. s Francií, s Německem a je to výrazně méně než ve Velké Británii. Z pohledu české veřejnosti je téměř bezkonfliktní postavení dělníků vůči střední třídě, ale mezi těmito třídami je výraznější konflikt vnímán jen v Maďarsku, Velké Británii (tradičně třídní rozvrstvení) a v Polsku. U nás ovšem lze toto zjištění vykládat také jako symptom toho, že postavení středních vrstev je neadekvátně nízké. Taktéž pocit generačního štěpení je v Česku nižší než ve většině srovnávaných zemí. Vysvětlení podstatně méně konfliktní situace v Česku ve srovnání s ostatními postsocialistickými zeměmi je třeba hledat v méně dramatickém postupu transformace naší společnosti, v relativně slušné životní úrovni a v udržení sociálního smíru po celé poměrně velmi dlouhé období. Při srovnání se západními zeměmi je důležité si uvědomit, že daná štěpení jsou v těchto zemích dlouhodobě předmětem různých politických střetů, takže označení konfliktnosti je běžným jejich vyjádřením. V neposlední řadě zde nepochybně hraje roli i česká národní mentalita, která je tradičně umírněná a ve verbálním vyjádření se vyhýbá extrémům.

Vztaženo čistě k elitám vše výše uvedené znamená, že v posuzování jejich postavení, distance od ostatních skupin či konfliktnosti se česká veřejnost na rozdíl od řady postkomunistických zemí příliš neliší od názorů na elity v tradičních (západních) demokraciích.

2. Celkové postavení elit ve společnosti a jejich akceptace veřejným míněním

V úvodu byla zdůrazněna objektivní role elit při proměnách jednotlivých stránek života společnosti, která zvláště v období významných společenských změn nabývá na významu. Otázka, na kterou budeme hledat odpověď ve výsledcích výzkumů veřejného mínění, je, do jaké míry si tuto roli elit veřejnost uvědomuje, jak ji hodnotí, zda a do jaké míry mezi jednotlivými skupinami elit

diferencuje atd. Jinými slovy: jde o posouzení prestiže, míry důvěry, sympatií a antipatií atd. určitých společenských skupin, které jsou (nepochybnou) součástí elity. Naznačené oblasti posuzování společenského postavení a významu elit spoluvytvářejí celkový pohled veřejnosti, který, jak bude prokázáno, citlivě odráží měnící se společenské skutečnosti a měnící se zkušenost veřejnosti.

a) Prestiž

Vstupním a zároveň nejobecnějším hodnotícím měřítkem pro postavení elit ve společnosti by mohla být prestiž, která navíc umožňuje porovnat skupiny profesí řazených mezi elitu s ostatními (běžnými) profesemi. Naše zkušenost se „žebříčky“ prestiže povolání z různých šetření a s možnostmi jejich vzájemného porovnávání např. v čase je však taková, že míra prestiže té které profese a možnost časového srovnání záleží nejen na jejím (shodném) pojmenování, ale i na počtech profesí, které jsou zahrnuty do „žebříčku“, a na celkovém kontextu, ve kterém je otázka na prestiž položena. Tudíž následující umístění povolání na škálách prestiže je plně srovnatelné jen pro roky 2001 a 1996 (výzkum CVVM, resp. IVVM v rámci omnibusového šetření, 27 profesí), porovnání s rokem 1992 a především s mezinárodní škálou prestiže profesí je třeba brát v úvahu pouze orientačně.

Tabulka 4. Prestiž povolání v letech 2001, 1996, 1992, srovnání s mezinárodní škálou prestiže

Pořadí	Profese	2001	1996	1992	MP**
1.	Lékař na poliklinice	84,9	83,6	79,2*	78
2.	Docent/profesor na VŠ	81,5	76,6	76,8	78
3.	Soukromý praktický lékař	79,9	80,2	X	x
4.	Vědec	79,5	74,4	72,2	69
5.	Soudce	72,7	73,9	69,8	73
6.	Učitel na základní škole	70,3	70,4	66,3	57
7.	Konstruktér, projektant	65,2	59,6	60,2	47
8.	Programátor	63,1	56,3	53,3	53
9.	Starosta	62,8	67,2	69,9	63
10.	Strojvedoucí	60,2	57,4	51,1	43
11.	Soukromý zemědělec	59,8	58,0	48,1	38
12.	Manažer	57,7	58,3	71,4*	63
17.	Ministr	50,3	64,3	77,9	64
19.	Novinář	48,2	50,7	57,8	45
20.	Kněz	47,8	45,0	46,0	60
24.	Poslanec	40,9	55,6	65,8	64
26.	Voják z povolání – major	38,7	29,7	41,4	44
27.	Uklízečka	26,5	25,4	19,4	21

* Ředitel průmyslového podniku, obvodní lékař (lékař specialista dosáhl 88,3 bodů).

** Hodnota profese na mezinárodní škále prestiže, která byla v rámci projektu Stratifikace ve východní Evropě (1992) pro kategorizaci profesí ISCO 88 upravena D.Treimanem.

[CVVM 2001, IVVM 1996 – 27 profesí], [Trh práce 1992 (výzkum FF UK) – 70 profesí], hodnocení 0-100 bodů.

Mezi třetinou nejprestižnějších profesí byly v roce 2001 na prvních místech profese řazené do kulturní (odborné) elity.² V jejím závěru se umístil jediný představitel politické elity, starosta. Zástupce ekonomické elity, manažer³ a další z řad politické reprezentace – ministr, se vešli až do druhé třetiny seznamu. Do poslední části žebříčku, téměř ke konci na 24. místo, zařadila veřejnost poslance s 40,9 body. Před ním se umístil např. novinář na 19. a kněz na 20. místě. Nižší prestiž než poslanec měli pouze sekretářka a voják z povolání s velmi blízkým skóre a poslední uklízečka s určitým bodovým odstupem (26,5).

Vysoká prestiž profesí obvykle reprezentujících kulturní elitu (včetně učitele na základní škole) je dlouhodobě neměnná a byla taková i v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století (srovnej [Machonin 1969], [Tuček, Machonin 1993], [Tuček 2003]). Pokles prestiže vedoucích a řídicích pracovníků (manažerů) proběhl především v polovině devadesátých let a nepochybně souvisel s (medializovanými) problémy podniků, které byly privatizovány českým managementem (Poldi Kladno, Škoda Plzeň, apod.). Co se týče politické elity, k poklesu došlo také v první polovině devadesátých let, avšak tento pokles se v následujícím období nezastavil. V průběhu pěti let (1996-2001) na tom byl z politické elity nejlépe starosta, který si pohoršil jen o tři místa a o necelých 5 procentních bodů. Ministr měl při svém „startu“ přibližně stejnou pozici jako starosta. Řada událostí kolem vládního kabinetu V. Klause, poměrně častá výměna ministrů ve vládě M. Zemana, kriminalizace některých ministrů (ministr financí) způsobily propad prestiže celkově o 27 bodů (propad v pořadí o 9 míst). Relativně nejhůře dopadla prestiž poslance. I v jeho případě pozorujeme trvalý propad v celém sledovaném období, který mu zajistil téměř poslední místo ze zkoumaného „pelotonu“ zaměstnání. Jeho bodová ztráta oproti umístění v roce 1996 představovala kolem 14 procentních bodů. U manažera došlo ve stejném období k poklesu o dvě příčky a ke snížení o 1,6 procentního bodu. Současná prestiž poslance a ministra je výrazně odlišná od jejich postavení na mezinárodní škále prestiže. Při všech výhradách, které je možno mít k porovnávání těchto údajů, rozdíl je natolik zásadní, že nutně vyvolává otázku, do jaké míry je tato situace spojena s dosud neukončeným utvářením demokratického systému a náplně jeho základních institutů a do jaké míry je způsobena politickým a hospodářským vývojem v posledních letech.

b) Sympatie a antipatie, které má veřejnosti k elitám, a hodnocení jejich prospěšnosti

Míra sympatie a antipatie ve vztahu k elitám vyjadřuje mírně odlišnou stránku postavení elit než jejich prestiž (skupiny s vysokou prestiží mohou být vnímány jako nesympatické a obráceně). Vztah sympatie je kategorií patřící do sociální psychologie a bývá výrazně determinován osobní zkušeností, v našem případě konkrétní personifikací uvedených skupin. Ovšem zároveň platí, že velká část veřejnosti vnímá společnost jako silně polarizovanou, že převládajícím pohledem na společnost je dělení na „my“ a „oni“, přičemž „oni“ jsou lidé (skupiny), kteří vytvářejí buď mocenskou elitu nebo i elitu ekonomickou. V období před rokem 1989 bylo „oni“ jednoznačně vázáno na mocenskou nomenklaturu, dnes je situace díky rozevírání nůžek v příjmové oblasti a v majetku složitější.

²Mezi ní je možné počítat významné vědce, umělce, vynálezce, pedagogy, lékaře, duchovní, pracovníky sdělovacích prostředků [Machonin a Tuček 2002: 27].

³Do ekonomické elity jsou zařazováni vlastníci podniků, podnikatelé, manažeři a bankéři [tamtéž: 21].

Tabulka 5. Míra sympatií k vybraným skupinám elit (v %)

Pořadí	Velmi 1	2	3	4	5	6	Vůbec 7
1. Vědci	39	33	16	9	2	0	1
2. Známí sportovci	30	35	18	11	4	1	1
3. Intelektuálové	17	34	23	16	6	2	2
4. Populární hvězdy	11	27	23	22	10	5	2
5. Podnikatelé	7	22	27	23	11	7	3
6. Miliardáři	4	11	17	24	13	16	15
7. Vysoko postavení politici	1	9	17	24	17	18	14

[Soudržnost 2003 (výzkum STEM pro CESES)]

Výsledky potvrzují bezproblémové vnímání skupin tak nebo onak patřících do široce chápané kulturní elity, včetně dříve spíše odmítaných „intelektuálů“. Podnikatelé jsou poslední skupina, která ještě vyvolává ve veřejnosti spíše sympatie. Vztah k miliardářům a také k vysoce postaveným politikům je převážně negativní. Zatímco k vědcům pociťuje velké sympatie 72 % občanů (stupeň 1 a 2), k podnikatelům 29 % a k vrcholovým politikům jen 10 %.

I odpovědi na přímou otázku hodnotící prospěšnost pro společnost odrážejí podobné diference mezi kulturní, ekonomickou a politickou elitou.

Tabulka 6. Míra prospěšnosti vybraných skupin elit (v %)

	Prospívají	Jsou užiteční	Někteří užiteční, někteří ne	Jsou neužiteční	Škodí
Vědci	50	34	15	1	0
Intelektuálové	17	36	41	5	1
Kulturní elita	12	37	44	6	1
Velcí podnikatelé a manažeři	7	26	58	6	3
Politici a vysocí úředníci	3	15	63	9	10

[Soudržnost 2003 (výzkum STEM pro CESES)]

Z hlediska společenské prospěšnosti dosáhli výrazně nejvyššího ocenění vědci. S určitým odstupem, avšak stále ještě s výraznou převahou jednoznačné užitečnosti, byli posuzováni intelektuálové a kulturní elity. V hodnocení ekonomické a především politické elity již převažuje nejednoznačné vyjádření („jak kdo“), přičemž téměř pětina dotázaných neshledává politickou elitu za užitečnou vůbec (polovina z nich jí připisuje zcela negativní roli). Výsledkem je propastný rozdíl v prospěšnosti a užitečnosti mezi vědci a politiky o 69 procentních bodů.

Podobný závěr o politické elitě vyplývá i z výzkumu CVVM z října roku 2003. Ve výčtu skupin zde sice byla vynechána kulturní elita, ale byly doplněny konkrétní profesně vymezené skupiny drobného a středního podnikání včetně nezanedbatelné (a v rámci úvah o místní elitě jistě důležité) skupiny soukromých lékařů a kontroverzní skupina majitelů domů jako komparativního „prvku“ k velkým podnikatelům či cizím vlastníkům. Dále byli doplněni příslušníci šlechtických rodů, kteří se v důsledku restitucí stali opět vlastníky velkých majetků (ekonomická elita), bylo však také možné je posuzovat i jako (tradiční) politicko-kulturní (národní) elitu.

Tabulka 7. Míra sympatií a hodnocení prospěšnosti vybraných sociálních skupin v roce 2003

	Sympatie*		Prospěšnost**	
	Průměr	Faktor	Průměr	Faktor
Soukromníci jako jsou elektrikář, topenář, švadlena	2,2	1	2,1	1
Majitelé malých obchodů	2,6	1	2,6	1
Soukromí lékaři	2,8	1	2,5	1
Soukromí dopravci	2,9	1	2,7	1
Majitelé barů, restaurací	3,5	1	3,3	1 (3)
Majitelé činžovních domů	4,6	1 (2) (3)	4,4	3
Majitelé realitních kanceláří	4,7	3 (2)	4,4	3
Příslušníci šlechtických rodů	4,9	3	4,9	3
Velcí podnikatelé	4,9	2	4,2	2 (3)
Vyšší úředníci	5,1	2	4,7	2
Cizí vlastníci velkých podniků	5,1	3 (2)	4,5	2 (3)
Vysoko postavení politici	5,2	2	4,9	2

* Sedmibodová škála: 1 hodně sympatičtí, 7 hodně nesympatičtí.

** Sedmibodová škála: 1 významně přispívají, 7 významně škodí.

[CVVM, výzkum Naše společnost 2003, šetření 02-10]

Faktorová analýza v případě sympatií sdružila drobné a střední podnikatele (1. faktor-vysoce převažují sympatie), velké podnikatele s vysokými úředníky a politiky (2. faktor – vysoce převažují nesympatie) a odděleně ponechala šlechtické rody (3. faktor – nesympatie mají odlišný charakter). Do poslední dimenze přiřadila ještě cizí vlastníky (zahraniční kapitál) a majitele realitních kanceláří a (částečně) majitele domů, kteří „skórují“ i v druhém faktoru nejméně sympatických skupin. Míra sympatií je zde vázána na velký majetek.

V otázce prospěšnosti pro společnost je situace mírně odlišná: u drobných a středních podnikatelů vzniká určitá pochybnost u majitelů barů a restaurací, výše byla oceněna prospěšnost jak velkých podnikatelů, tak zahraničního kapitálu (zůstalo však zachováno, že spolu s politiky a úředníky tvoří jeden celek), šlechtici, majitelé domů a realitních kanceláří se sdružili do jedné dimenze, pro kterou je nejspíš charakteristické vlastnictví nemovitostí a tím i kontroverzní hodnocení jejich prospěšnosti.

c) Důvěra k politickým a k nepoliticky zaměřeným institucím

Doposud jsme věnovali pozornost především postavení společenských elit, resp. profesím, prostřednictvím nichž je veřejnost identifikuje. S prestiží a jistě i s oceněním role ve společnosti nepochybně souvisí jeden z nejdůležitějších momentů, které utvářejí současnou moderní společnost, a tím je důvěra nejen k lidem (v tom smyslu i k elitám) ale i k institucím, které v převážné míře elity reprezentují.⁴

⁴Zárodky sociologické reflexe důvěry můžeme najít už u klasiků sociologie 19. století, první ucelené koncepce důvěry se objevují až v druhé polovině 20. století v souvislosti s analýzou měnících se podmínek v moderních společnostech. Tyto pozdně moderní – jinými charakterizované jako postmoderní - společnosti se vyznačují narůstající komplexitou, rizikovostí a nejistotou, rozpadem pevných hodnotových systémů, vzrůstajícím individualismem, ohrožujícím sociální kooperaci a společenský konsensus. Vzniká otázka, které sociální mechanismy jsou schopny zajistit v těchto nových podmínkách integritu společnosti. Důvěra je chápána právě jako jeden z klíčových prvků fungování společnosti.

Tabulka 8. Důvěra k lidem, institucím (v %)

	Plná důvěra	Částečná důvěra	Malá důvěra	Žádná důvěra	Faktorové zátěže (v závorce uveden příslušný faktor)
Sousedé	17,9	61,5	17,5	3,0	0,67 (2)
Spolupracovníci	22,6	62,9	12,4	2,1	0,85 (2)
Nadřízení	11,7	51,2	29,8	7,3	0,77 (2)
Místní samospráva	6,9	45,3	38,8	9,0	0,44 (1), 0,39 (2), 0,37 (3)
Úřady	2,7	34,8	50,0	12,5	0,61 (1), 0,36 (3)
Vláda	2,3	26,3	49,5	21,9	0,68 (1), 0,31 (3)
Prezident	14,1	43,7	29,7	12,5	0,63 (1)
Soudy	3,3	28,0	44,0	24,7	0,79 (1)
Banky	2,7	27,8	42,8	26,7	0,76 (1)
Odbory	4,0	33,6	41,2	21,2	0,70 (3)
Charitativní organizace	13,7	48,7	27,4	10,2	0,71 (3)

[Soudržnost 2003 (výzkum STEM pro CESES)]

Podle očekávání se důvěra k lidem z nejbližšího okolí oddělila od důvěry či spíše nedůvěry k institucím, jak je vidět z výsledků faktorové analýzy. Posuzované instituce se rozdělily do dvou skupin: v první skupině byly soudy, banky, úřady, prezident a vláda (důvěra v systém a v jeho současnou politickou reprezentaci), do druhé skupiny se zařadily odbory a charitativní organizace (instituce občanské společnosti). Místní samospráva se stala součástí všech tří faktorů: vykazuje prvky jak „sousedů“, tak „systému“, tak „občanské společnosti“. Za pozornost stojí zřetelné přiřazení prezidenta k první skupině institucí (platilo by to i pro V. Havla, který kladl důraz na občanskou společnost?).

Vedle ocenění jednotlivých institucí jsou k dispozici data o důvěře k reprezentantům některých z nich ve srovnání s dalšími skupinami obyvatel. Jak se vyvíjí pohled veřejnosti v delším časovém období, naznačuje časová řada v tabulce 9.

Výsledky v tabulce 9 navazují na předchozí zjištění. Ve skupině veřejně působících osobností je pozice učitelů vysoká a potvrzuje oprávněnost umístění této kategorie na předních místech v žebříčku prestiže zaměstnání. Dlouhodobě příznivé hodnocení médií se promítá i do důvěry k žurnalistům, pracujícím v různých oblastech. U starosty, jako u posledního z okruhu veřejně aktivních osob, ještě převažují kladné odpovědi nad zápornými. Údaje také naznačují, že důvěra k němu plynule narůstá. U duchovních a kněží stojí za pozornost, že jejich vlastní pozice je daleko příznivější, než samotné instituce, kterou reprezentují. V případě politiků je tomu naopak. Populace sice diferencovaně oceňuje strany politického spektra, ale obecně osobnost politika získává důvěru jen menší části lidí.

Tabulka 9. Srovnání důvěry k některým osobám blízkým dotazovanému a skupinám veřejně působících osob v letech 1994 až 2002 (v %)

	Důvěřuje rozhodně, spíše ano				Nedůvěřuje rozhodně, spíše ne			
	7/94	7/97	7/01	9/02	7/94	7/96	7/01	9/02
Sám sobě	92	94	93	94	3	3	4	2
Manželovi/ce, partnerovi/ce	95	96	97	90	4	4	2	3
Učitelům	71	72	81	80	19	20	12	15
Svým sousedům	69	70	69	76	27	24	26	20
Televizním redaktorům	76	69	64	71	21	28	32	24
Rozhlasovým redaktorům	72	68	70	71	21	25	23	20
Svým spolupracovníkům	85	81	82	65	14	16	16	9
Výzkumníkům veřejného mínění	68	68	62	60	16	17	23	21
Novinářům píšícím do novin	58	58	56	60	37	38	40	19
Svému starostovi (primátorovi)	43	46	52	56	41	40	30	31
Svému nejbližšímu nadřízenému	67	67	73	53	30	30	24	16
Kněžím, duchovním	44	36	38	38	40	44	41	45
Politikům	35	15	17	18	60	81	79	75

Dopočet do 100 % u dvojice údajů za příslušný rok tvoří odpovědi „netýká se“.
[Glasová, 2002]

3. Vnímání a hodnocení politické kultury společnosti

Pokud hledáme příčiny, které vedly k poklesu prestiže profesí reprezentujících politickou praxi, nemůžeme se vyhnout podrobnějšímu pohledu na takové kategorie, jako je politická kultura, v jejím užším i širším významu. Oxfordský slovník světové politiky uvádí, že „politická kultura představuje myšlenky i normy činnosti politického systému a zahrnuje subjektivní postoje a myšlení i objektivní symboly a přesvědčení, které společně ovládají politické jednání a poskytují strukturu a řád politickému procesu.“ [Krieger 2000: 633]. Podle Politologického slovníku jde o historicky vyvinuté a dále se vyvíjející modely politického myšlení a jednání, formující na jedné straně přístupy subjektů politického života k politickým potřebám a úkolům jejich politického systému a na straně druhé i způsob jednání tohoto systému vůči nim. Pojem politická kultura je označen soubor vnitřních postojů, přístupů a motivací jednotlivců, ale i sociálních skupin v jejich zaměření na poznání, hodnocení, projednávání a řešení politických problémů, úkolů a situací [Adamová et al. 2001: 107].

Není pochyb o tom, že od roku 1990 permanentně dochází ze strany veřejnosti k proměnám, ať již v přímém či nepřímém posuzování státních, vládních, politických a stranických představitelů a současně i jejich politické kultury, promítající se do konkrétních politických vztahů. Velmi jasným důsledkem vývoje této oblasti je zejména postupný pokles účasti voličů na volbách do Sněmovny a převažující nespokojenost s chováním politických stran. Kde hledat příčiny změn vztahu lidí k politickým institucím, k samotné politice?

Existuje „článek“ v procesu realizace politiky, který nejvýrazněji působí na smýšlení a chování veřejnosti? Nebo jde o proces, na jehož utváření se podílejí více méně rovnou měrou politické instituce, osobnosti, jejich morálka, konflikty, vzájemné chování i samotná realizace praktické politiky a teprve to vše prostřednictvím veřejného mínění ovlivňuje politické jednání obyvatel? Abychom na tyto otázky mohli odpovědět, musíme se podrobněji zabývat každodenním chováním různých částí a úrovní politického systému, bez ohledu na stranickou orientaci, nebo realizovaný program, resp. příslušnost k vládnoucí nebo opoziční části. Není možné se vyhnout ani zhodnocení obecných soudů o světě politiky a celkové pozici politiků, jejich cílů a způsobů, jimiž je realizují.

Literatura, jak jsme naznačili výše, přináší užší i širší teoretické vymezení pojmu politická kultura. V empirické rovině jde v souvislosti s politickou kulturou elit o zachycení široké škály názorů, hodnocení a představ, které vznikají jako reakce veřejnosti na obecné politické postoje, přístupy, mechanismy, jednotlivé aktivity státních, stranických reprezentantů i vládní a stranické byrokracie. Konkrétně se odrážejí např. v následujících otázkách, na které hledáme odpověď:

- ♦ jak vnímá veřejnost prostor k účasti v politice,
- ♦ jak posuzuje veřejnost samu podstatu politiky a subjekty její realizace,
- ♦ jaká role se přisuzuje sporům a problémům na politické scéně,
- ♦ nakolik mají lidé jiné nároky na běžného občana a na politickou elitu.

To jsou jen některá témata, jež nabývají na aktuálnosti v souvislosti s proměnami v stanoviscích veřejnosti k politickým elitám, resp. k jejímu působení.

3.1 Práva a svobody občanů a možnosti jejich realizace v politice

Politický a veřejný prostor, jenž slouží k participaci na politice, je definován zákony a právními normami. Prakticky se však permanentně mění vlivem působení nejrůznějších politických subjektů a tak je i vnímán. Jaké části občanů, podle názorů veřejnosti, zabezpečoval systém v roce 1988 a 1999 práva a svobody, naznačí údaje v následující tabulce.

Tabulka 10. „V ČR jsou práva a svobody občanů zabezpečeny“: (v %)

	1988	1999
Prakticky pro všechny	26	16
Pro většinu	34	32
Pro menší část	29	33
Nebo téměř pro nikoho	4	5
Nedokáže posoudit	7	14

[Rezková, 1999b]

O garanci práv a svobod pro většinu, resp. pro všechny, se v roce 1988, tedy ještě před listopadem 1989, vyslovilo 60 % dotázaných, zatímco v roce 1999 to bylo 48 %. Možnosti svobody pro menšinu zaznamenalo před listopadem 33 %, ke konci 90. let 38 % a podíl nerozhodných se zvýšil o 7 procentních bodů. Toto výrazně pozitivní hodnocení předlistopadového politického systému je avšak v rozporu jak s převládajícím hodnocením politologů, tak ale především s (retrospektivním) posouzením změn během deseti let společenské transformace, jak je vnímá samotná veřejnost. Viz následující tabulku, která zachycuje hodnocení změn společenského systému nejen pokud jde o svobodu jednotlivce, ale i o další jeho významné charakteristiky. Nemá asi smysl zde rozebírat, že dotazová situace v roce 1988 byla zcela odlišná, že nepochybně existovala výrazná stylizace („správné odpovědi“), přesto je přinejmenším zajímavé, jaká byla na konci osmdesátých let hladina veřejného mínění. I když je porovnání formálně možné a v některých položkách i méně sporné, nelze z něj dělat nějaké dalekosáhlé závěry.

Tabulka 11. Změna základních charakteristik společenského systému během deseti let transformace (v %)

	Rozhodně zvýšila	Spíše zvýšila	Zůstala stejná	Spíše snížila	Rozhodně snížila
Nerovnosti mezi lidmi	44,6	34,3	10,7	5,8	4,6
Sociální spravedlnost	4,7	15,3	20,9	42,1	17,0
Demokratičnost	28,4	42,6	17,3	8,6	3,2
Svoboda jednotlivce	38,3	40,0	14,4	5,0	2,2
Možnost seberealizace	32,4	39,9	15,6	9,1	3,0
Zákonnost	3,4	15,3	26,3	35,2	19,9
Společenská morálka	1,4	6,0	19,0	35,2	38,4

[Deset let společenské transformace], SOÚ AV ČR, N=4744, věk 18-69.

Podle šetření „Deset let transformace“ z roku 1999 se svoboda jednotlivce, což asi není zcela totožné s „právy a svobodami občanů“, jak byly zjišťovány v obou výzkumech IVVM, převážně zvýšila (80 % dotázaných). V podobné míře se zvýšila i demokratičnost systému (70 % dotázaných). Porovnáme-li to s názorem na míru sociální spravedlnosti či míru nerovností, je zjevné, že veřejné mínění více méně odpovídajícím způsobem reflektuje společenskou změnu. Podíváme-li se ovšem podrobněji na protichůdné hodnocení zabezpečení práv a svobod, nalezneme zde racionální důvody, které toto hodnocení vyvolaly (viz tabulku 13).

Považovali jsme za nutné doplnit údaje o procentním rozložení korelacemi s věkem, se znaky charakterizujícími současné sociální postavení a jeho změnu a s politickou orientací. Převážně statisticky významné a relativně vysoké hodnoty korelačních koeficientů dokládají, že hodnocení společenských změn je výrazně diferencováno podle postavení, ovlivněno životní zkušeností a nepochybně spojeno s politickou orientací, kterou zároveň utváří.

Tabulka 12. Pořadové korelace vybraných charakteristik sociálního postavení s názory na změny společenského systému během deseti let transformace

	Levice - pravice	Status	Věk	Vzdělání	Změna 89-99 (sebehodnocení)
Nerovnosti mezi lidmi	,05	-,08	-,01	-,05	-,02
Sociální spravedlnost	-,24	-,08	,13	-,10	,28
Demokratičnost	-,27	-,19	,18	-,26	,35
Svoboda jednotlivce	-,28	-,19	,14	-,23	,32
Možnost seberealizace	-,31	-,19	,16	-,22	,39
Zákonnost	-,26	-,11	,23	-,19	,34
Společenská morálka	-,22	-,08	,23	-,13	,30

[Deset let společenské transformace]

Tabulka 13. „Pro lidi, jako je dotázaný, vytváří společnost možností“ (v %)*

	+/-	+/-
	1988	1999
Otevřeně se vyjadřovat k problémům a nedostatkům společnosti	27/70	36/54
Podávat stížnosti svým poslancům	45/45	34/49
Dosahovat svých oprávněných požadavků	15/75	13/77
Podílet se na řešení konkrétních společenských problémů	24/71	18/72

* Jde o sloučené odpovědi velké, spíše větší a spíše menší, žádné. Dopočet do 100 % je odpověď „neví“.

[Rezková, 1999b]

Konec 90. let vyzněl v porovnání se závěrem 80. let příznivěji v souvislosti s možností otevřeně se vyjadřovat k problémům a nedostatkům společnosti. Pokud jde o dosahování oprávněných požadavků, posuzovali respondenti situaci prakticky stejně. Prostor podávat stížnosti poslancům a podílet se na řešení konkrétních společenských problémů byl lépe oceňován před listopadem 1989, což zřejmě souvisí se změnou volebního systému z obvodového na systém volby podle kandidátek. Zhodnocení možností ovlivňovat věci veřejné různými způsoby přináší následující tabulka, zachycující časové období od začátku devadesátých let.

Tabulka 14. V letech 1992 - 2003 hodnotila veřejnost možnosti (v %)

	5/92	4/93	4/96	1/98	1/01	1/02	2/03
	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Vyjadřovat se k problémům a nedostatkům	47/52	-	-	51/46	57/40	61/36	60/36
Ovlivnit řešení problémů ve své obci	-	-	-	25/73	34/62	40/58	41/51
Ovlivnit řešení problémů na celostátní úrovni	-	-	-	4/92	8/87	8/88	8/89
Dosáhnout svých oprávněných požadavků		29/65	32/55	16/77	31/54	28/62	30/61

Dopočet do 100 % u každé dvojice údajů jsou odpovědi „neví“. + znamená odpovědi rozhodně, spíše ano, - rozhodně, spíše ne.

[Rezková, 2003a]

Ve srovnání s rokem 1992 se výrazně rozšířil prostor pro občany otevřeně se vyjadřovat k problémům a nedostatkům ve společnosti. Se stavem je spokojeno 60 % dotázaných. Od roku 1998 se zvýšily šance k ovlivňování poměrů v obci. Příznivě je hodnotí 40 % občanů. I tento nárůst koresponduje se zlepšováním prestiže a důvěry místních elit. Příspěvek k řešení problémů na celostátní úrovni zůstává pro běžného člověka prakticky stejně velký problém, jako v roce 1998. Dosáhnout svých oprávněných požadavků má možnost kolem 30 % obyvatel. S výjimkou roku 1998 zůstává tedy situace v průběhu uplynulých deseti let nezměněná.

V červnu 2003 se CVVM zabývalo obdobnou problematikou. Sledovalo několik aspektů, z nichž uvedeme posouzení možností prosazovat zájmy občanů na různých úrovních veřejné správy a hodnocení ochoty naslouchat názorům veřejnosti.

Tabulka 15. Vazba mezi občany a veřejnou správou (v %)

Úroveň	Možnost prosadit zájmy dotázaných		Ochota naslouchat jejich názorům	
	Dostatečná	Nedostatečná	Dostatečná	Nedostatečná
Místní samospráva	49	44	48	37
Krajská samospráva	28	54	14	47
Vlády a ústřední státní správa	15	74	6	61
Parlament	13	75	6	62
Celkově	16	71	8	65

Dopočet do 100 % u každé dvojice údajů jsou odpovědi „neví“. V tabulce jsou sloučeny odpovědi rozhodně a spíše dostatečná, resp. rozhodně a spíše nedostatečná.

[Seidlová, 2003]

Jedině v rámci místní správy je přibližně polovinou populace příznivě hodnocena možnost prosadit zájmy dotázaných a ochota naslouchat názorům lidí. Krajská a zejména pak celostátní úroveň jsou uznávány výrazně méně jako prostor pro realizaci zájmů, podobně jako ochota dotyčných orgánů zabývat se náměty lidí. Diference tím nekončí, protože v intenzitě obou aktivit zjišťujeme další odlišnosti. Více než tři čtvrtiny veřejnosti se přiklání k názoru, že obecní a krajské orgány rozhodují více ve shodě s vůlí občanů a jsou snáze kontrolovatelné, než státní správa na celostátní úrovni. Opačný názor zastává přibližně desetina dotázaných. V případě kvalifikace úředníků hodnotí celostátní orgány příznivě více než 40 %, zatímco krajskou a místní úroveň pětina. Nejsou překvapením diference v pohledu dotázaných na rozhodovací procesy, zohledňující zájmy lidí, na jednotlivých úrovních veřejné správy. Podle 57 % respondentů se v souladu s nimi rozhoduje místní samospráva a 31 % uvádí krajskou samosprávu. Vládě a ústřední státní správě přičítá takovou snahu 14 % a parlamentu 12 % občanů. V tomto kontextu téměř zákonitě vyplynul vzkaz 90 % populace orgánům veřejné správy, aby se před důležitým rozhodnutím zajímaly o názory obyvatelstva.

V delším časovém období se v šetřeních IVVM (CVVM) v nejobecnější rovině sledovalo, zájmy jak velké části obyvatel dokáže uspokojovat politická reprezentace. Zhruba jen necelá třetina dotázaných souhlasila s tvrzením, že ve společnosti dochází k uspokojování zájmu většiny, nebo téměř všech. Zbylé dvě třetiny se klonily k názoru, že jsou uspokojovány zájmy buď menší či výrazně malé části obyvatel.

Tato část analýzy začínala hodnocením práv a svobod v roce 1988 a po deseti letech společenské transformace. V lednu 2002 pomocí hodnotící škály od 1 (systém funguje velmi špatně) do 10 (funguje velmi dobře) ve výzkumu CVVM oceňovali dotázaní občané minulý, dnešní a předpokládaný budoucí politický systém. Na desetibodové škále označili způsob realizace politiky před listopadem známkou 4,0. Stávající politický systém získal průměr 4,9. Politický systém, který lidé očekávají v následujících 10 letech, hodnotili na dané škále průměrem 6,6. V čem by se měl tak výrazně lišit od minulého, ale i dnešního? Z řady indicií z různých výzkumů je zřejmé, že budoucí politický systém a jeho složky by měly mít větší respekt na jedné straně k názorům, vůli obyčejných lidí, uplatňujících „svou filosofii“ (což znamená, že veřejnost očekává rozvoj občanské společnosti), a vůči právu a zákonům na straně druhé.

Při teoretickém výběru ideálního sociálně ekonomického společenského systému 34 % preferovalo reformovaný kapitalismus s významnou rolí státu, 31 % nový společenský systém, který by nebyl ani kapitalistický, ani socialistický, 9 % bylo pro třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem, 8 % pro reformovaný socialismus typu Pražského jara, 6 % pro kapitalismus s neomezenou vládou trhu. Z tohoto hlediska je společnost polarizovaná, polovina by souhlasila s kapitalismem v nějaké podobě, polovina by preferovala jiný systém než kapitalistický [Rendlová et al. 1995:25]. Z předchozích dílčích stanovisek je zřejmé, že demokratické principy a garance práv a svobod mají obecně vysokou podporu, což se projevuje i v kritickém hodnocení úrovně jejich respektování v současnosti. (V červenci 2002 se v omnibusu CVVM např. zjišťovalo, nakolik jsou respektována lidská práva a svobody jednotlivce. 10 % populace uvedlo odpověď velmi, 46 % částečně, 30 % málo, 8 % vůbec ne a 6 % nedokázalo posoudit). Konkrétní představy o utváření společenského systému jsou však značně rozdílné.⁵

3.2 Celkový názor veřejnosti na politiku a na lidi zabývající se politikou

Předchozí části našeho rozboru naznačily v obecné rovině postupné zhoršování pozice politických elit v průběhu 90. let. Možnost uskutečnění oprávněných požadavků občanů zůstala v celém období existence samostatné ČR prakticky stejně nízká. Většina lidí zdůrazňuje chybějící ochotu naslouchat jejím názorům, zejména v nejvyšších patrech „politické budovy“. Zda a jak se promítla takto vyvíjející se situace i do výroků charakterizujících naši polistopadovou politiku, ať už se týkají principů jejího fungování, chování politických osobností, nebo jejich vztahu k občanům, přiblíží následující část. Výroky zahrnuté do výzkumu CVVM v roce 1990 a opakovaně v roce 1998 podle našeho názoru zachycují úroveň kreditu politiky a politiků mezi lidmi a hlavně umožňují důležité porovnání v čase (období ustavování politického systému versus období více méně stabilního fungování).

⁵Dokládají to např. i data STEM z dubna 2003 [Soudržnost 2003], týkající se preferencí obecného politického programu. 33 % občanů inklinuje k sociálně demokratickému, 21 % k liberálnímu, 16 % k socialistickému, 10 % ke konzervativnímu, 6 % k ekologickému, 5 % ke křesťansko-demokratickému, 4 % ke komunistickému. K velmi podobným výsledkům dospěla i agentura Universitas v roce 2001 [Aktér 2001].

Tabulka 16. Obecné postoje k politice a politikům v roce 1990 a 1998 (v %)

	Souhlasí		Nesouhlasí	
	1990	1998	1990	1998
Politici dělají nejlépe, když se snaží poznat názory lidí	87	86	7	6
Obyčejní lidé se nikdy nepodílejí na moci	67	75	24	19
Politici jsou rádi, když se jim lidé nemíchají do jejich záležitostí	57	76	27	15
U nás teď může každý mluvit do záležitostí země	54	35	39	55
Pokud jde všechno dobře, tak mě v podstatě nezajímá, kdo je u moci	52	53	43	42
Vždycky je lepší nemíchat se do politiky, protože dřív nebo později si člověk spálí prsty	49	46	40	39
Politikům je lépe nevěřit	47	68	35	20
Dnes se do politiky zapojují jen ti, kteří z toho chtějí těžit	44	69	37	19
Účastnit se politické aktivity je občanskou povinností	36	39	43	40
Lidé mají práci politiků kontrolovat, protože jinak se ničeho dobrého nedočkají	x	88	x	6

Dopočet do 100 % u každé dvojice doplňujících se údajů tvoří odpověď nevím. X=výrok nebyl v roce 1990 zařazen. [Kalnická, 1998]

I při letném pohledu na tabulku zaujme stabilita údajů v prvním řádku. Dotazovaní se opakovaně přiklánějí k názoru, že pro politiky mají mít znalosti o smýšlení běžné populace velký význam. Nezměnila se ani stanoviska veřejnosti ke kontrole politické moci, k nevměšování do politiky, pokud společnost funguje, a k účasti na politických aktivitách, jako občanské povinnosti.

Závažný obrat v hodnocení, a to v negativním směru, nastal u zjišťování názoru na možnost každého člověka mluvit do záležitostí země. Zatímco v prvním šetření převládala nadpoloviční souhlas nad více než třetinovým nesouhlasem, v roce 1998 o trochu více než třetinový souhlas doplnilo nadpoloviční odmítnutí. K nárůstu přibližně o 20 procentních bodů došlo při posuzování některých charakteristik politiků. Výroky, že lépe je jim nevěřit a že jsou rádi, když se jim lidé do toho nemíchají, získaly větší podporu, než v prvním šetření. Nejvýrazněji, o 25 procentních bodů se rozšířil názor, že do politiky se dnes zapojují jen prospěcháři.⁶ Mínění o absenci obyčejných lidí na moci vzrostlo ze dvou třetin na tři čtvrtiny. Téměř 90 % veřejnosti považovalo kontrolu práce politiků za důležitou. Názory občanů z června 2003 (CVVM) vztahující se k podobné problematice vyzněly ve zcela stejném kritickém duchu.

⁶Nelichotivý pohled na politiku se objevil i v souvislosti s účastí žen v této sféře. V roce 1996 s názorem, že politika je tvrdá, někdy i špinavá a pro ženy málo vhodná, vyslovilo souhlas 54% veřejnosti. V roce 2001 se přiklánělo k tomuto mínění 61% občanů.

Tabulka 17. Názory na politiku a politiky v roce 2003 (v %)

	Souhlasí (rozhodně, spíše)	Nesouhlasí (rozhodně, spíše)
Politici by po zvolení do úřadu měli přerušit své profesní aktivity a věnovat se plně politice	82	9
Politici se nestarají o to, co si myslí lidé jako já ⁷	75	18
Dnes se do politiky zapojují jen ti, kteří z toho chtějí těžit	73	21
Politici se zajímají o názory lidí jen tehdy, vyskytne-li se problém	71	24
Politici se starají jen o své osobní zájmy	70	24
Politika je dnes tak komplikovaná, že lidé jako já nerozumí tomu, co se děje	61	35

Dopočet do 100 % v každém řádku jsou odpovědi neví.
[Kunštát, 2003b]

Výrok o „plném úvazku“ politiků podporují více než čtyři pětiny dotázaných. Prospěchářství, přehlížení běžných názorů a priorit osobních zájmů jsou v povědomí téměř stejného podílu veřejnosti. Podpora teze o účasti prospěchářů v politice narostla ve srovnání s rokem 1998 o další 4 procentní body.

Negativní vztah k politice se odrážel i v rezignovaných náladách části veřejnosti, které se rozšířily v období po sněmovních volbách 2002. Při posouzení okolností, zda záleží na tom, kdo je u moci, si 25 % lidí myslelo, že velmi, a dalších 31 % mělo za to, že alespoň částečně.⁸ 24 % uvedlo neurčité stanovisko a 20 % soudilo, že na tom nezáleží nebo vůbec nezáleží. V případě odpovědi na jinou otázku, zda volby mohou něco změnit, byli dotázaní opatrnější. 14 % se domnívalo, že mohou změnit hodně, 32 % alespoň něco, 29 % odpovědělo vyhybavě, 15 % nevěřilo ve velkou změnu a 10 % v žádnou změnu.

Rozporuplný vztah k politickým stranám byl patrný nejen v obecných povolebních postojích (CVVM, červenec 2002), ale i v názorech získaných téměř s ročním odstupem.

⁷Ve výzkumu ISSP 1996 stejný podíl občanů 74 %, souhlasil s názorem: „hlas lidí jako já nemá v tom, co dělá vláda, žádnou váhu.“

⁸Procento odpovědí „záleží na tom velmi nebo částečně“ (56 %) se téměř shoduje s počtem voličů do Poslanecké sněmovny v červnu 2002 (58 %).

Tabulka 18. Názory na systém politických stran v roce 2003 (v %)

	Souhlasí (rozhodně, spíše)	Nesouhlasí (rozhodně, spíše)
Politické strany se zajímají o voliče pouze jednou za čtyři roky a po zbytek období je ignorují	79	18
Politické strany se zajímají o hlasy lidí ve volbách, nikoli o jejich názory	77	19
Politické strany poskytují lidem možnost zúčastnit se politické činnosti	76	17
Politické strany kritizují jedna druhou, ve skutečnosti jsou ale všechny stejné	66	29
Politické strany se zajímají pouze o výhody a zájmy svých členů	64	31
Politické strany jsou potřebné proto, že umožňují hájit zájmy různých sociálních skupin a tříd	62	27
Politické strany jsou zkorumpované	57	28
Žádná z existujících politických stran nereprezentuje zájmy a názory občanů jako jsem já	53	41
Bez politických stran by nemohla být demokracie	50	31

Dopočet do 100 % v každém řádku jsou odpovědi „neví“.
[Kunštát, 2003b]

Na straně jedné více než tři čtvrtiny veřejnosti uznávají význam politických stran pro realizaci lidí v oblasti politiky a přes 60 % souhlasí i s jejich místem při obhajobě zájmů různých sociálních skupin a tříd. Polovina je pokládá za nezbytnou podmínku demokracie.

Na straně druhé praktické a konkrétní aspekty činnosti politických subjektů však posuzují kriticky. Přes 75 % dotázaných vnímá snahu politických stran získat jen hlasy občanů, ale o jejich názory se dál nezajímá. Kolem dvou třetin nevidí rozdíly mezi politickými stranami a domnívá se, že jim jde pouze o zájmy a výhody vlastní členské základny. Více než polovina je pokládá za zkorumpované a nepovažuje je za své reprezentanty.⁹

Pocit skupiny obyvatel, týkající se vlastního autonomního vývoje politického dění a nemožnosti politické procesy ovlivnit, se promítá i do nespokojenosti s fungováním demokracie u nás. Připomínáme, že 70 % dotázaných při posuzování míry demokratičnosti společnosti v roce 1999 ve srovnání se společností před listopadem 1989 konstatovalo, že se zvýšila (viz tabulku 11). To ovšem zdaleka neznamená, že její každodenní fungování není podrobováno kritice.

⁹Pokud uvážíme ve sněmovních volbách 2002 absenci 42 % oprávněných voličů a fakt, že část zúčastněných volila ne z politických, ale čistě osobních důvodů, údaj 53 % může reálně odpovídat podílu znechucených.

Tabulka 19. Názory na fungování demokracie v ČR v letech 1997 – 2003 (v %)

	97/1	97/3	98/1	99/1	00/1	00/4	01/1	02/7	03/6
Spokojen	55	39	36	33	40	36	37	42	37
Nespokojen	37	56	56	59	50	60	54	46	55

Dopočet do 100 % u každé dvojice údajů je odpověď „neví“.

[Kunštát, 2003a]

Začátkem roku 1997 více než polovina občanů vyslovila příznivé stanovisko ke stavu demokracie. Spory v tehdejší koalici kolem připravovaných ekonomických balíčků a jejich samotná realizace pravděpodobně „pomohly“ snížit podíl příznivých hlasů. Ten ještě slabě klesl po přijetí „opoziční smlouvy“. Červnové volby 2002 přinesly částečné zvýšení spokojenosti. Po ročním působení koaliční vlády je však zastoupení pozitivních stanovisek opět na úrovni roku 2001.

3.3 Postoj veřejnosti ke sporům, problémům a aférám ve veřejném životě

Běžný politický život, jak je známo, je z času na čas přerušován spory uvnitř jednotlivých stran, ale i mezistranickými půtkami. Zástupci prosazujících se frakcí, resp. představitelé soupeřících táborů, přináší argumenty o nevýhodné pozici protistrany a obhajují své postavení. Vše se usku-tečňuje za podpory či alespoň zájmu médií a značné veřejné publicity. V podobném duchu probíhají i aféry jednotlivců. Toto „dění“ na politické scéně nepochybně utváří vztah k politice jako takové, k politickým institucím a pro nás podstatný vztah ke konkrétní politické reprezentaci a k politickým elitám jako celku. Jak se lidé dívají na některé okolnosti spojené s pozadím a dopadem sporů a jak chápou podstatu vznikajících afér, dokládá následující tabulka. Souhlas s výrok-ky je seřazen podle výsledků z roku 1994. V průběhu sledovaného období došlo k několika změnám, proto pořadí v roce 2002 není totožné.

Tabulka 20. Názor veřejnosti na spory, aféry politiků v letech 1994-2002 (v %)

	94/07 ano/ne	96/12 ano/ne	98/03 ano/ne	99/03 ano/ne	00/03 ano/ne	02/04 ano/ne
Je třeba, aby se o nich informovalo, protože politici potřebují kontrolu veřejnosti	92/ 5	90/ 4	96/ 3	85/10	95/ 2	93/ 5
Je často těžké se v tom vyznat	84/ 9	81/10	84/11	83/10	86/9	86/ 9
Patří k životu, vyskytují se i v jiných demokraciích	78/16	67/23	68/25	72/20	72/20	82/15
Spousta vážných problémů a afér se zatajuje	74/11	73/10	82/ 8	75/ 9	74/ 9	76/11
Jde hlavně o vyřizování osobních účtů	62/20	62/18	64/21	67/16	67/16	62/21
Nemají žádný účinek, ničeho se nedosáhne a vše zůstane při starém	61/26	57/27	64/27	67/19	71/19	62/26
Dělají nám ostudu před světem	58/35	71/23	79/18	74/21	74/19	70/25
Problémy nafukují novináři	45/42	48/35	43/47	52/36	49/39	59/30
Jde hlavně o vyřešení věcných problémů	39/34	35/37	33/44	35/40	32/49	36/42

Dopočet do 100 % u každé dvojice údajů jsou odpovědi „neví“.

[Jelínek 2000, výzkum CVVM 2002 - 04]

Důležitost informovanosti o aférách schvalují téměř všichni se zdůvodněním, že politici potřebují kontrolu veřejnosti. Více než čtyřem pětina obyvatel však připadá komplikované se v těchto problematických záležitostech vyznat (tzn. nerozumí jim, nejsou schopni zaujmout vlastní stanovisko apod.). Přes 80 % dotázaných pokládá aféry za normální součást (politického) života a každé demokratické společnosti. Kolem tří čtvrtin dotázaných si myslí, že další aféry a vážné problémy se zatajují. O něco více než 60 % v nich vidí především osobní vyřizování účtů. Asi na úrovni poloviny 90. let je posledně zjištěný názor, že ani zveřejněním se nic nedosáhne a vše zůstává při starém. Téměř tři čtvrtiny zastávají stanovisko o ostudnosti afér před světem a téměř 60% obyvatel je spojuje s přiživováním novinářů. Jen u jediné položky převládá od roku 1996 nesouhlas nad souhlasem, a to u výroku, že v nich jde hlavně o věcné řešení problémů. Podíl odmítajících a souhlasných odpovědí se lišil v posledním šetření v roce 2002 o 6 procentních bodů.

Spory, problematické záležitosti a aféry poškozují ovšem vždy image konkrétní politické strany, které se týkají. Současně však také, dotýkají-li se více politických subjektů, posilují přesvědčení o nekalých praktikách v politice a nepříznivě dopadají i na stanoviska, která se váží k celkové politické kultuře elit.

3.4 Jak jsou posuzovány politické osobnosti?

Nutnost kontroly činnosti politiků veřejnost jednoznačně přijímá. Souvisí to zejména s převládajícím míněním o neochotě politiků „hrát s otevřenými kartami“, o snahách z politiky především těžit a konec konců s obecnou nedůvěrou k nim. Jak se tento celkově nepříznivý postoj promítá v požadavcích na morálku politických představitelů? K tomu, do jaké míry aplikovat morální hlediska, se veřejnost opakovaně vyjadřovala od r. 1997 (viz tab. 21).

Tabulka 21. Požadavky na morálku politiků mezi lety 1997 a 2002 (v %)

	97/1	98/1	99/1	00/7	02/1
Morálka politiků má být posuzována přísněji než u ostatních, protože v politice mají být jen ti nejlepší	65	68	61	63	63
Pro politiky platí stejná morálka jako pro všechny ostatní	31	29	35	33	33
Politici se často dostávají do obtížných situací a lidé by jim měli leccos odpustit	3	2	3	2	2

Dopočet do 100 % tvoří v každém sloupci jiné odpovědi a odpovědi neví.

[Rezková, 2002]

V celém sledovaném období téměř u dvou třetin populace převládalo mínění, že morálka politiků má být posuzována přísněji, protože by konec konců mělo jít o elitu, příznivě se odlišující od průměru po všech stránkách, včetně morální.¹⁰ Třetina dotázaných by nedělala rozdíl mezi nimi a ostatními občany. Představa o složitosti situace politiků, o potřebě leccos jim odpustit, je ve veřejnosti jen zcela okrajová. V jiné souvislosti se v šetřeních zjišťovalo, zda by měli být politici hodnoceni podle toho, jak jednájí ve své profesi, nebo i v soukromém životě. Vývoj názorů populace od r. 1997 je uveden v tabulce 22.

Tabulka 22. Podle čeho by měla být hodnocena morálka politiků v období 1997 – 2002 (v %).

	97/1	99/1	00/7	02/1
Podle toho, jak jednájí ve své profesi	46	51	49	36
I podle jejich soukromého života	46	41	44	58
Jiná odpověď	6	6	4	4
Neví	2	2	3	2

[Rezková, 2002]

Pokud v letech 1999 a 2000 převládal většinový názor, že morální ocenění politiků se má odvíjet od jejich profesních výsledků, v roce 2002 bylo toto stanovisko již v menšině. Poprvé za pět let více než polovina veřejnosti pokládala vedle profesní úrovně i soukromý život aktérů za neodlučnou atribut hodnocení výkonu politické funkce.¹¹ Ve srovnání s minulým šetřením jde o nárůst o 14 procentních bodů. Média jsou si toho zřejmě vědoma a v důsledku jejich působení i někteří kandidáti na politické funkce.

Stejně téma - morálka politiků - se objevilo v roce 1998 ve zcela jiné souvislosti, totiž při posuzování důvodů přispívajících k finančním neshodám a nejasnostem o sponzorech politických stran.¹² Za nejzávažnější okolnost vyvolávající finanční nesrovnalosti a nejasnosti byla považována jednoznačně nízká morálka politiků. Taktó soudilo 61% občanů (určitě ano) a dalších 30 % se rovněž přiklání k uvedenému stanovisku (spíše ano). Podle 86 % lidí malá ochota státních orgánů postihovat nezákonné praktiky a život politických stran „na vysoké noze“ nepřímo podporovala existenci nevyjasněných finančních poměrů, v souvislosti s dárcovstvím financí. Špatnou právní úpravu a výskyt stejných jevů i v jiných oblastech života společnosti pokládalo za důvody nepřehledného sponzorování 80 % dotázaných. Existenci samotných finančních nesrovnalostí politických stran a nejasností ve sponzorských darech hodnotilo jako vážné rovněž 80 % veřejnosti. Všechny tyto důvody naznačovaly, že morální stav politiků se vlastně odráží v životě politických stran, resp. projevuje se i v činnosti administrativních elit, jež mají nedostatky odstraňovat a mnohdy tak nečiní.

Šetření CVVM (v roce 2001) věnované názorům na míru korupce ve veřejném životě potvrdilo kritický pohled na politické strany. Dotázaní udělovali 11 institucím působícím ve veřejném životě známku od 5, označující nejvyšší korupci, do 1 znamenající korupci nejnižší. Podíl nejvyšších známek, průměrné hodnoty a pořadí nejvíce zkorumpovaných institucí dokládá tabulka 23.

¹⁰ Zde stojí za to odcitovat část komentáře. „Jde mi o všeobecný pokles nároků morálních, politických a kulturních nároků na sebe, na okolí, na spolupracovníky, na ty, které volíme ať už přímo, či prostřednictvím zástupců. Neúměrně často se totiž u lidí podezřelých či vyšetřovaných pro majetkové delikty objevuje: poradce toho a toho politika, blízký přítel nebo alespoň přítel přítele poslance, senátora, hejtmana, prostě politika vůbec. Znamená to jediné. Bezvadná mravní a kulturní konduita (popis chování, způsob výkonu zaměstnání) není věc, která by se u lidí veřejně činných v Česku vyžadovala.“ Hanák, J., (2003) Klíčový okamžik. Právo. 16. 8. 2003. s. 6.

¹¹ Důraz na morálku se potvrdil i v souvislosti s názory na volbu nového prezidenta ČR. V únoru 2003 morální bezúhonnost patřila k druhé jeho nejčastěji zmiňované vlastnosti. První byla inteligence a rozhled.

¹² Výzkum probíhal v návaznosti na diskuse o tehdy ještě tajemných sponzorech ODS.

Tabulka 23. Pořadí institucí podle míry korupce (v %)

	Známky		Průměrná známka	Pořadí
	5	4		
Politické strany	37	25	4,02	1.
Ministerstva a centrální úřady	24	24	3,68	2.
Banky a peněžní ústavy	27	24	3,65	3.
Policie	21	29	3,61	4.
Armáda	17	21	3,34	5.
Soudy	16	18	3,22	6.

Dopočet do 100 % představují známky 3-1.
[Červenka, 2001b]

V povědomí veřejnosti jsou politické strany považovány za instituce s nejvyšší korupcí. 62 % občanů vypovídalo o vysokém stupni jejich zasažení tímto jevem. V pořadí druhá jsou ministerstva a centrální úřady, ale s nevelkým odstupem od bank a peněžních ústavů na třetí a policie na čtvrté příčce. Armáda a soudy uzavírají seznam institucí, které více než třetina respondentů spojuje s korupcí. Za touto šesticí jsou okresní úřady (3,11), sdělovací prostředky (3,07), zdravotnictví (3,03), obecní úřady (2,75) a poslední je školství (2,42).¹³ V červenci 2002 se veřejnost vyslovila k rozšíření korupce mezi samotnými politiky. 51 % uvedlo, že je velmi frekventovaná, 30 % částečně, 4 % málo a 15 % dotázaných nedokázalo zaujmout stanovisko [Červenka 2002c]. Dvě nezávislá zjišťování tak potvrzují panující silné povědomí o korupčních praktikách politiků.

3.5 Hodnocení politické kultury veřejně činných lidí

Veřejnost se v jednom z výzkumů CVVM v roce 2000 měla možnost vyjádřit přímo k politické kultuře osobností veřejného života, tedy k tomu, jak mezi sebou jednají, jak vystupují, jaké volí argumenty a jak informují o problémech, jaké modely politického myšlení prosazují, jak dokáží dodržet politické sliby. Byla hodnocena politická kultura jak čelných představitelů naší politiky, tj. ministrů, poslanců, reprezentantů politických stran, tak veřejně činných lidí v místě bydliště. Politickou kulturu místní reprezentace příznivě oceňovalo téměř 40 % dotázaných, vrcholové politiky jen o něco více než desetina. Špatný dojem z jednání a vystupování zástupců vlády a politických stran mělo 80 % občanů, zatímco na adresu komunálních politiků zaznělo takové hodnocení od 39 % dotázaných. Za pozornost stojí i údaje v posledních dvou sloupcích. Na jednání čelných představitelů si nedokázalo utvořit názor jen 7 % obyvatel, na účinkování lokálních reprezentantů až 25 %. Prakticky to znamená, že místní politici nepoutali zájem až natolik a působili v daleko větší anonymitě, než vrcholní představitelé.

Jak se vyvíjely názory na politickou kulturu na obou úrovních od roku 1994, je zřejmé z tabulky 24.

Stojí za pozornost, že při prvním zjišťování v roce 1994 byla „startovní pozice“ celostátních reprezentantů příznivější, než místních politiků. V jejich případě začátkem roku 1996 dokonce převládlo kladné hodnocení nad zápornými hlasy.

¹³Dlouhodobě, od poloviny 90. let je korupce zařazována mezi tři nejnaléhavější problémy v ČR. V březnu 2003 ji pokládalo za velmi naléhavou 70 % veřejnosti a dalších 23 % za poměrně naléhavou. O něco více lidí považovalo za velmi naléhavý organizovaný zločin (72 %) a nezaměstnanost (74 %).

Tabulka 24. Politická kultura v letech 1994-2000 byla hodnocena jako (v %)

	Čelných představitelů							Místních politiků						
	94/7	96/3	96/12	97/6	98/3	99/3	00/3	94/7	96/3	96/12	97/6	98/3	99/3	00/3
Dobrá	41	46	31	16	17	13	13	29	36	37	20	29	31	36
Špatná	47	42	58	76	77	78	80	45	37	34	40	49	43	39

Dopočet do 100 % ve sloupcích tvoří odpovědi „nevím“, „nezajímá se“.
[Rendlová, 2000]

Koncem stejného roku, po diskusích v koaliční vládě V. Klause, se však situace značně změnila, protože pozitivní názory poklesly o 15 procentních bodů a negativní narostly téměř stejně (o 16 %). Po tzv. ekonomických balíčcích vlády se dobrý dojem z politické kultury vrcholných představitelů snížil o dalších 15 procentních bodů.¹⁴ Převážná část veřejnosti (60 %) totiž předpokládala, že za vzniklé hospodářské problémy jsou zodpovědní konkrétní jednotlivci a ti by měli odstoupit z funkcí [Mišovič 2001: 168]. Nic podobného se však nestalo. A tak poměr příznivých a nepříznivých stanovisek do začátku roku 2000 zůstal prakticky stejný. Jiným vývojem se ubíralo mínění o místních politických elitách. Jejich pozitivní ocenění více než třetinou dotázaných v roce 1996 neutrpělo ekonomickými otřesy následujícího období tak výrazně, jako ocenění celostátní elity. V roce 1999 pak je možné zaznamenat určité známky určitého zlepšení a o rok později další nárůst v podstatě na původní hodnotu. Přes celkově pozitivnější výsledky místních politiků přibližně 40 % veřejnosti i v jejich případě soudí na špatnou politickou kulturu a cca 25 % se k této otázce nevyjádřilo.

3.6 Názory na motivy rozhodování politiků a na motivy vstupu do politiky

Ať již vycházíme z jedné či druhé výše prezentované definice politické kultury, převážné většině české veřejnosti se nezamlouvají ani celkové postoje politiků, ani jejich motivy, nebo samotné způsoby jednání na politické scéně. O tom nás dále přesvědčí názory populace o další nepominutelné součásti politické kultury, tj. o faktorech vstupujících do rozhodovacích mechanismů. Opakovaná šetření koncem 90. let zjišťovala, které okolnosti ovlivňují přijímání rozhodnutí ze strany politiků.

Tabulka 25. Co ovlivňuje rozhodování politiků* (v %)

	1997	1998	1999
Osobní intervence významných jedinců	66	69	68
Masové nátlakové akce, stávky	60	62	63
Sdělovací prostředky	48	62	59
Lobby a zájmové skupiny	51	59	59
Průzkumy veřejného mínění	37	52	39
Zastrašování, vydírání	-	41	39
Náměty a stížnosti občanů při setkáních s politiky	29	31	28
Dopisy občanů	16	16	14

*Jde o součet odpovědí „rozhodně ano“ a „spíše ano.“ Dopočet do 100 % u každého údaje představují ostatní odpovědi.
[Jelínek, 1999a]

¹⁴ „Rozbouřená politická situace přelomu let 1996/97 znamenala nepochybně předěl ve společenském vědomí“.

[Rezková 1999: 57]

Přibližně dvě třetiny populace se shodují na nejdůležitějších faktorech ovlivňujících tyto mechanismy. Jsou jimi osobní intervence významných jednotlivců a masové nátlakové akce. Asi 60 % dotázaných zdůraznilo působení sdělovacích prostředků a zájmových skupin. Průzkumy veřejného mínění a zastrašování, diametrálně odlišné vlivy, pokládá za významné zhruba 40 % lidí. Stojí za pozornost, že průzkumy mínění jsou podle dotázaných, ze strany politiků akceptovány ve zvýšené míře v období voleb. Náměty a stížnosti občanů při setkáních s politiky vnímá jako závažné o něco více než čtvrtina a jejich dopisy přibližně 15 % respondentů.

Na stupnici významných okolností, vstupujících do rozhodování politiků, hrají běžné a nekonfliktní formy, jako náměty a stížnosti, nebo dopisy občanů tu nejméně podstatnou roli. Asi to není specifický rys jen českých politických elit, ale každopádně i v našich podmínkách existuje jejich provázanost s jinými elitami a mj. proto v očích dotázaných intervence důležitých osobností představuje nejvýraznější faktor. K ní se blíží svým významem stávkové a nátlakové akce. Podle veřejnosti přední politici jsou ochotni akceptovat postoje občanů jen v případě, že jejich forma je dostatečně výrazná až konfliktní.

Politickou kulturu dokreslují rovněž motivy, které podle názoru veřejnosti preferují politické osobnosti při vstupu do této oblasti. V lednovém výzkum CVVM v roce 2002 bylo pomocí pěti-stupňové škály zjišťováno několik důvodů, které vedou např. stranické představitele nebo jiné osobnosti k působení na politické scéně. Tabulka 26 ilustruje pořadí, důvod a průměrné hodnocení.

Tabulka 26. Důvody pro vstup do politiky

Pořadí	Důvod	Průměrné pořadí
1.	Snaha osobně vyniknout, získat moc	1,94
2.	Snaha získat majetek	2,01
3.	Prosadit zájmy své politické strany	2,20
4.	Prosadit zájmy spřízněné skupiny	2,39
5.	Pomoci řešit problémy ve společnosti	4,03

[Seidlová, 2002a]

K hlavním okolnostem, motivujícím vstup do politiky, patří podle mínění občanů nejčastěji snaha osobně vyniknout, podílet se na moci.¹⁵ Jeden z dalších důležitých motivů pro účinkování na politické scéně, jemuž se přisuzuje podobný význam jako v předchozím případě, představuje úsilí získat majetek. Jiná zmiňovaná skupina podnětů souvisí s preferencí priorit politické strany a skupin, které politik reprezentuje. Se značným odstupem se až na posledním místě objevuje angažovanost při řešení společenských problémů. Jakou váhu hrají problémy běžného občana v rozhodovacích procesech politiků tedy souhrnně ukazují zjištění obou posledně uvedených tabulek. Podle mínění populace patří podněty z každodenního života v praxi politických elit a za nimi skryté závažné společenské problémy mezi nejméně závažné a ve skupině důvodů, jež vedou jednotlivé osobnosti k zapojení do politiky, mezi nejméně důležité. Dnešní politik je vnímán jako jedinec usilující především o uspokojení svých zájmů, dále pak preferující potřeby strany a osob jemu či straně blízkých a až na posledním místě se věnující problémům a požadavkům širokých vrstev obyvatel.

¹⁵Ke stejným závěrům docházejí američtí respondenti, kteří věří, že konečným cílem politiků je angažovat se ve hře o moc a altruistické a etické zájmy jsou druhotné [Kates 1998: 1881].

4. Veřejnost a ekonomické elity¹⁶

Celkový dojem z procesů probíhajících v ekonomice spolu s principy realizovaných či proklamovaných ekonomických reforem představuje základ, z kterého se odvíjí vnímání událostí odehrávajících se v této sféře. Charakter jednotlivých tendencí převládajících v hospodářství, doplněný o proklamované či uplatňované zásady pro jeho řízení, vytváří nejen povědomí o předpokladech ekonomiky, ale i o představitelích firem a podnikatelské sféry, kteří dané okolnosti jednak spoluvytvářejí, jednak využívají.

4.1 Názory na průběh transformace českého hospodářství

Liberální orientace, tržní hospodářství bez přívlastků a konkurence se staly základními východiskami realizace ekonomické reformy v českých podmínkách [Vláčil 1992: 18]. Výroky uvedené v tabulce 27 tato východiska a charakteristiky ve značné míře postihují, a proto je podstatné, do jaké míry se s nimi veřejnost ztotožňuje.

Z porovnání v čase je patrné, že podpora tezí týkajících se role státu se až na výjimky od roku 1990, resp. 1992 podstatněji nemění. Veřejnost se ve svém celku deklarativně hlásí k obecnému principu liberální ekonomické reformy neomezovat jednotlivce a ze dvou třetin i k požadavku neomezovat velikost soukromého vlastnictví, ale současně dodává: to vše ano za předpokladu, že jsou stanovena jasná pravidla pro rozvoj ekonomiky a sankce za jejich nedodržování. Zároveň však čtyři pětiny občanů přikládají státu důležité místo v procesu usměrňování hospodářství, garance pracovních příležitostí a sociálních jistot občanů.

Více než polovina souhlasí i se zasahováním do rozdělování společenského produktu tak, aby nebyly příliš velké rozdíly mezi bohatými a chudými. K minimální péči státu a nutnosti každého postarat se sám o sebe se přiklání dnes necelá polovina populace. Od roku 1990 je to nárůst o 15 procentních bodů. Znamená to určitý posun směrem k individuální odpovědnosti, i když na druhé straně se zjevně s nárůstem nezaměstnanosti zvýšil požadavek na garance státu v oblasti sociálních jistot. Při zjišťování názorů lidí na problém zajištění vysoké životní úrovně pomocí tzv. sémantického diferenciálu, kdy mají dotázaní možnost vyjádřit svou pozici mezi dvěma protikladnými výroky, se jejich velká část vyjadřuje ve prospěch kombinace zodpovědnosti jak státu, tak jednotlivce za jeho životní úroveň.

¹⁶Pro projekt LAE, což je prestižní mezinárodní výzkum osob s velkými rozhodovacími pravomocemi v ekonomické oblasti, byl pro rok 2002 proveden následující odhad početnosti ekonomické elity: Podnikatelé s 9 a více zaměstnanci 62 tisíc, samostatně činní vyšší odborníci 55 tisíc, manažeři 160 tisíc, vysoce kvalifikovaní ekonomičtí odborníci mimo manažerské pozice 72 tisíc, řídicí pracovníci ve státní správě 32 tisíc. Celkem takto vymezená ekonomická elita zahrnuje 381 tisíc osob, což je zhruba 8% z ekonomicky aktivních. K odhadu byly využity údaje z průběžného výběrového šetření pracovních sil (VŠPS) ČSÚ a průběžného výběrového šetření Mediaprojektu.

Tabulka 27. Postoje veřejnosti k systémovým změnám a k roli státu v oblasti ekonomiky v letech 1990 – 2003 (souhlas s výroky v %)

	90	92	95	98	99	00	02	03
Stát má pro rozvoj ekonomiky stanovit jasná pravidla a dbát na jejich dodržování	x	x	x	x	x	x	94	93
Stát nemá jednotlivce omezovat, má jen vytvářet podmínky při uplatnění jeho práv a svobod	86	86	85	81	79	85	83	86
Stát by měl usměrňovat rozvoj hospodářství	84	80	86	83	80	84	83	82
Stát má zaručit, aby každý, kdo chce pracovat, dostal práci ¹⁷	x	X	x	x	x	x	79	82
Hlavním úkolem vlády je řešit otázky nezaměstnanosti a sociálních jistot občanů	x	72	74	79	81	79	76	80
Stát má hospodářským podnikům umožnit co největší samostatnost	x	X	80	75	75	73	73	76
Velikost soukromého vlastnictví nesmí být nijak omezována	x	60	63	64	63	63	63	66
Tržní hospodářství je cestou k vyšší životní úrovni	85	X	62	54	55	56	58	59
To, co společnost vyprodukuje, musí být rozděleno tak, aby nebyly příliš velké rozdíly mezi bohatými a chudými	x	60	59	58	56	61	53	56
Stát má lidem zabezpečit jen nutné životní minimum, jinak se každý musí postarat sám o sebe	33	41	43	43	46	41	45	48
Co nejvíce státního vlastnictví by mělo přejít do soukromých rukou	x	57	43	37	35	39	34	37

Dopočet do 100 % v každém poli tvoří nesouhlas a odpověď „neví“.
[IVVM, CVVM]

Jsou zde ovšem dvě tvrzení, u kterých došlo k značnému poklesu souhlasu. U prvního, týkajícího se přesunu co nejvíce státního vlastnictví do soukromých rukou, se snížil podíl kladných odpovědí z 57 % na současných 37 %. Přesto, že vláda připravuje další privatizace, např. Severočeských hnědouhelných dolů, nebo budějovického Budvaru, mezi obyvatelstvem se posiluje dojem, že soukromý vlastník nemusí vždy hospodařit nejzodpovědněji.¹⁸

¹⁷Ve výzkumu ISSP v roce 1996, s podobným výrokiem „vláda má poskytovat práci každému, kdo chce pracovat“ souhlasilo 78 % dotázaných.

¹⁸Posledním případem problémů soukromé firmy byla srpnová "krize" 2003, spojená s neplněním pohledávek firem V. Fišera vůči KB, ČSA a ČSL ve výši téměř 500 milionů Kč, kterou vyřešila dohoda s Atlantik FT.

Jinými slovy to znamená, že zkušenost veřejnosti s různými „privatizačními kauzami“ a s krachem řady podniků, které byly převedeny do soukromých rukou, u řady lidí přinejmenším zpochybnila zjednodušený (ideologický) pohled na neefektivitu státního vlastnictví. Podobně více než desetiletá zkušenost s fungováním tržního hospodářství pro řadu lidí zproblematizovala posuzování tržního hospodářství jako (jediné) cesty k vyšší životní úrovni. Zde nastal propad z 85 % na aktuálních 59 %.

Již v roce 1995 podle šetření IVVM se vedle ocenění některých příznivých jevů ekonomického prostředí (velká nabídka zboží 91 %, možnost podnikat 90 %) objevovala další varovná hodnocení, jež upozorňovala na překročení určitých pomyslných hranic, popř. na nezvratnost nepříznivých tendencí. Více než polovina obyvatel ocenila potřebné rozdíly ve mzdách, současně dvě třetiny vnímaly tyto diference jako přílišné. Zánik neschopných podniků přivítalo 44 % dotázaných, ale na krach schopných podniků poukazyvalo až 79 %. O příliš velkém rozsahu privatizace bylo přesvědčeno 62 % občanů, o podvodech s nimi spojených 89 %.

4.2 Postoj veřejnosti k privatizaci a hodnocení jejího průběhu

Ekonomickou elitu pochopitelně netvoří jen velcí vlastníci (podnikatelé), ale i manažeři ve vyšších řídicích funkcích (zaměstnanci v soukromých ale i státních podnicích), a nepochybně i úspěšní střední podnikatelé. V řadě případů byl jejich vstup do ekonomické elity přímo či zprostředkovaně svázán s privatizací. Dá se říci, že privatizace vytvořila prostor pro vznik ekonomické elity. Samozřejmě, že i v období socialismu existovali ředitelé velkých podniků a organizací, avšak jejich pravomoc a možnosti rozhodování byly svázány státním plánem (plánovací byrokracií) a stranickými orgány, takže jejich přirovnání k manažerům či dokonce k podnikatelům (ekonomické elitě) má řadu omezení. (V této souvislosti je možné uvést příklad známého JZD Slušovice, jehož vedení by do jisté míry odpovídalo představě podnikatelského subjektu, ale i v tomto případě zde byla silná vazba na státní a stranické řídicí struktury.) Dá se předpokládat, že vztah veřejnosti k (současným) ekonomickým elitám je do značné míry utvářen hodnocením průběhu privatizace. Z tohoto důvodu si myslíme, že vývoji postojů k privatizaci je potřeba věnovat zvláštní pozornost.

Tabulka 28. Názory a postoje k privatizaci v roce 1994 (v %)

	Souhlasí	Nesouhlasí
Privatizaci chybí kontrola	78	11
Obyčejný člověk stejně nic nezíská	73	22
Firmy podplatí úředníky a získají levně majetek	69	16
Každý majitel je lepší než stát, lépe se bude o majetek starat	68	25
Majetek si rozdělují mezi sebou malá skupina lidí	65	24
Státní majetek se vyprodává do ciziny	65	24
Lépe než ČR nikdo privatizaci dělat nedokázal	26	32
Chyby může udělat každý, úřady dělají to nejlepší, co mohou	20	68
Problémy si vymýšlejí novináři, v podstatě je to v pořádku	18	69

Dopočet do 100 % u každé dvojice údajů je odpověď „neví“. V tabulce jde o sloučené odpovědi rozhodně, spíše souhlasí a rozhodně, spíše nesouhlasí.

[IVVM]

Veřejnosti bylo od počátku jasné, že privatizaci chybí kontrola. Tak soudily více než tři čtvrtiny lidí. Kolem tří čtvrtin se rovněž pohyboval názor, že obyčejný člověk stejně nic nezíská. Přibližně dvě třetiny dotázaných poukazovaly na podplácení úředníků ze strany firem při získávání majetku a na malý okruh lidí, jenž majetek získává. Rovněž dvě třetiny zdůraznily, že jde o výprodej státního majetku do ciziny. Převážně nesouhlasné vyjádření k posledním dvěma výrokům jen potvrzovalo nepatřičné chování úředníků a závažnost problémů spojených s formováním soukromého vlastnictví.

Již v roce 1992 se objevily určité deziluze v souvislosti s privatizací. Tehdy však byly spojovány hlavně s těmi, kteří „chtěli avansovat a s uraženou ješitností těch, kteří své privilegované postavení ztratili“ [Vláčil 1992: 18]. Později se však ukázalo, že jde o daleko širší okruh problémů. V letech 1996 – 1998 ve výzkumech IVVM veřejnost měla možnost se vyjádřit přímo k rozsahu privatizace. Názory z jednotlivých šetření přináší následující tabulka.

Tabulka 29. Hodnocení rozsahu privatizace – porovnání názorů 1996-1998 (v %)

	2/96	2/97	4/98
Přiměřený	43	32	19
Nedostatečný	11	13	21
Přílišný	20	26	29
Neví	26	29	31

[Rezková, 1998]

V průběhu dvou let došlo k významným změnám v souvislosti s hodnocením průběhu privatizace. Snížení názoru o přiměřenosti o 24 procentních bodů znamenalo, že v roce 1998 mělo takové hodnocení nejnižší zastoupení. Mínění o nedostatečném a přílišném tempu narostlo téměř stejně (o 10 resp. 9 procentních bodů) a podíl nerozhodných se zvýšil o 5 procentních bodů. Respondenti, přesvědčení o nadměrné privatizaci, měli uvést, které oblasti mají na mysli. Nejčastěji byla zmiňována změna ve vlastnictví velkých podniků včetně formy, jíž byla uskutečněna (26 %). Dalším vadily privatizační kroky ve zdravotnictví (18 %). Dotázaní si kriticky všímali i převodu bank do soukromých rukou a jejich následného hospodaření (9 %), stejně jako privatizace dolů (8 %). Často byl kritizován způsob, resp. úspěšnost dosavadního privatizačního procesu – např. „stát nemá kontrolu“, „příliš se spěchalo“, „jde o výprodej majetku do ciziny“ apod. (20 %).

Pracující v soukromém sektoru se ve výzkumu z roku 1998 vyslovili k regulérnosti uskutečněných privatizací, případně ke vzniku nových soukromých firem. Na otázku, zda privatizace nebo vznik firmy, v níž byl dotázaný zaměstnán, proběhla správně v souladu se zákonem, 30 % dotázaných odpovědělo rozhodně ano, 24 % spíše ano, 7 % spíše ne a 4 % rozhodně ne. 35 % respondentů uvedlo nerozhodné odpovědi. Největší pochybnosti vyjádřili zaměstnanci akciových společností (22 % ne) a podniků nad 100 pracovníků (asi čtvrtina ne).

V roce 1999 se mohla opět ve výzkumu CVVM veřejnost poměrně komplexně vyjádřit k okolnostem a dopadům privatizace. Pomocí pětibodové škály se přikláněla k dvojici výroků, které jsou vypsány v následující tabulce.

Tabulka 30. Názory na privatizaci, k jejímu průběhu a důsledkům v roce 1999 (v %)

	1	2	3	4	5	
Privatizace byla nutná	25	26	25	15	9	Privatizace nebyla nutná
Privatizace byla příliš rychlá	23	22	39	12	4	Privatizace byla příliš pomalá
Užité privatizační metody byly správné	2	8	29	31	30	Užité privat. metody byly špatné
Privatizace vyjasnila vlastnické vztahy	6	18	33	27	16	Privatizace zamlžila vlastnické vztahy
Tunelování podniků nebylo zaviněno privatizací	3	10	15	28	44	Privatizace byla příčinou rozsáhlého tunelování podniků
Řízení podniků se po privatizaci zlepšilo	2	11	33	30	24	Řízení podniků se po privatizaci zhoršilo
Privatizace zlepšila situaci na trhu práce	2	6	20	35	37	Privatizace zhoršila situaci na trhu práce
Privatizace zlepšila postavení zaměstnanců v podnicích	3	9	25	32	31	Privatizace zhoršila postavení zaměstnanců v podnicích
Privatizace pomohla exportu	4	12	42	25	17	Privatizace uškodila exportu
Privatizace vedla ke zvýšení konkurenceschopnosti podniků	5	22	39	22	12	Privatizace vedla ke snížení konkurenceschopnosti podniků
Privatizace přinesla podnikům kapitál	4	11	32	32	21	Privatizace odčerpala z podniků kapitál
Privatizace zlepšila ekonomické výsledky podniků	3	10	36	30	21	Privatizace zhoršila ekonomické výsledky podniků
Privatizace vytvořila dobré podmínky pro úspěšný rozvoj ekonomiky	3	14	34	30	19	Předpoklady úspěšného rozvoje ekonomiky se po privatizaci zhoršily

[Červenka, 1999a]

Základním poznatkem je na jedné straně mírně většinové přesvědčení o nutnosti privatizace (polovina dotázaných souhlas, čtvrtina ani ano ani ne, čtvrtina nesouhlas), na straně druhé převážně negativní hodnocení užitých privatizačních metod (dvě třetiny dotázaných je považovalo za špatné). Výsledné efekty privatizace jsou přitom hodnoceny převážně negativně. Uskutečněná privatizace je spojována především s rozsáhlým tunelováním podniků (72 %), stejně tak se zhoršením na trhu práce (72 %). Promítla se i do nedobrého postavení zaměstnanců v podnicích (63 %), do odčerpání kapitálu z podniků (53 %), poškodila export (42 %), zhoršila ekonomické výsledky podniků, stejně jako předpoklady úspěšného rozvoje ekonomiky (přibližně 50 %). Je zjevné, že v (současných) názorech veřejnosti na privatizaci se střetává všemi liberálními ekonomy zdůrazňované tvrzení o efektivitě hospodaření konkrétního vlastníka (ve srovnání se státem), které po roce 1989 přijala většina národa, s často osobní zkušeností s průběhem a výsledkem privatizace v podniku či organizaci, kde je dotázaný zaměstnán. Tento rozpor mezi (liberálním) ideálem či ideologií a skutečností se promítl i do výsledku faktorové analýzy.

Faktorová analýza dané baterie otázek odhalila dva faktory, které mají zcela jednoznačnou interpretaci. První faktor, který bychom mohli pojmenovat „očekávané efekty privatizace“ (ideální představy o privatizaci), zahrnoval vytvoření podmínek pro úspěšný rozvoj ekonomiky (0,81),¹⁹ zlepšení řízení v podniku (0,75), kapitálový přínos (0,75), vyjasnění vlastnických vztahů (0,74), pomoc exportu (0,69) a zlepšení situace na trhu práce (0,67) a, logicky s největší zátěží, i její nutnost (0,83). Druhý faktor zahrnoval negativní jevy, které v té či oné míře privatizaci provázejí. Propojil výroky konstatující přílišnou rychlost privatizace (0,81), tunelování (0,62), zhoršení postavení zaměstnanců (0,37) a špatně užití privatizační metody (0,31) a mohli bychom jej proto pojmenovat jako „problémové stránky privatizace“. Podstatné také je, že jde o dvě na sobě nezávislé dimenze (faktory), což znamená, že negativní hodnocení skutečnosti v celkovém výsledku neovlivňuje přesvědčení o ideálních

¹⁹Čísla v závorkách jsou odpovídající faktorové zátěže.

efektech privatizace a obráceně nedůvěra k privatizaci nezvyšuje negativitu při jejím posuzování. Jinými slovy, existují dotázaní, kteří zdůrazňují nutnost privatizace a její národohospodářské efekty a zároveň ji velice kriticky hodnotí. Stejně tak existují lidé, jejichž hodnocení průvodních jevů privatizace je méně negativní a přitom privatizaci odmítají.

V lednu 2000 (omnibusové šetření CVVM), což vzhledem k hlavním „privatizačním vlnám“ (malá privatizace, kupónové privatizace, privatizace na základě privatizačních projektů managementu) znamenalo již dostatečný časový odstup, se veřejnost vyjadřovala ke způsobu získání velkého majetku v privatizaci. 10 % dotázaných bylo přesvědčeno, že skoro každý bohatý získal majetek nepoctivě. 43 % dotázaných spojovalo poctivé nabytí majetku s menšinou bohatých, avšak u většiny předpokládalo nekorektní způsob. 32 % dotázaných mělo za to, že to bylo asi tak napůl, 12 % věřilo v poctivý přístup většiny a 3 % byla nerozhodná. Opět se potvrdilo, mezi lidmi převažuje negativní hodnocení procesu privatizace z hlediska míry poctivosti (spravedlnosti, správnosti, průhlednosti) při přerozdělování státního majetku. Toto hodnocení téměř jednoznačně přisuzuje ekonomickým elitám vzešlým tak či onak z vlastnických změn v průběhu devadesátých let amorální chování, což se nutně musí projevit v názorech na jejich celkové postavení ve společnosti.

4.3 Názory veřejnosti na (velké) podnikatele

Lidé mají možnost sledovat vystupování a jednání podnikatelů nejen prostřednictvím médií, ale mnohdy i na základě vlastních zkušeností, ať už osobních, nebo zprostředkovaných.

Z výzkumu IVVM z listopadu 1995 je k dispozici pohled na určitý pracovní a charakterový profil podnikatelů. I když nejsme schopni přesně rozklíčovat, zda otázka byla zacílena na velké podnikatele, z kontextu výzkumu šlo zjevně o tuto skupinu. Tento blok otázek byl doslova zopakován v říjnu 2003, takže se nabízí možnost bezprostředního posouzení názorového posunu v čase. Navíc byl tento blok doplněn stejným dotazem na „kádrový profil“ středních a drobných podnikatelů, což dává možnost posoudit, zda a jak odlišně veřejnost různé podnikatelské skupiny vnímá.

Tabulka 31. „Co je pro podnikatele typické?“ Porovnání výsledků šetření z roku 1995 a 2003 (v %)

	1995	2003	2003
Velcí, resp. střední a drobní podnikatelé	Velcí	Velcí	Drobní
Mají odvahu riskovat, pustit se do neznámých věcí	77	67	73
Mohou využívat známosti a informace z minulého zaměstnání	76	84	67
Jde o lidi podnikavé, chytré, s nápady	70	64	83
Pracují mnoho hodin denně, na úkor času pro rodinu i pro sebe	68	69	88
Získali prostředky nepoctivým způsobem	67	59	15
Navzájem se ve své branži hlídají a nedovolí snížit ceny	67	73	49
Jde o bývalé nomenklaturní kádry, bývalé funkcionáře	65	64	16
Obdrželi majetek v restituci	63	58	36
Vyhledávají slabá místa v zákonech	61	81	45
Jsou dobře zapsaní u dnešních politiků	59	69	15
Odborníci, kteří rozumějí své práci	53	44	78
Konkurenci nevybíravě likvidují	31	63	23
Připočítávají si k cenám rozumný zisk	26	30	62
Poskytují kvalitní služby a výrobky	24	44	74
Vědomě falšují doklady	20	47	25

Dopočet do 100 % u každého údaje představují záporné a neurčité odpovědi. Položky jsou seřazeny podle procenta souhlasných odpovědí v roce 1995 [Červenka, 2003].

V roce 1995 přibližně 80 % veřejnosti pozitivně hodnotilo odvalu velkých podnikatelů riskovat. Současně téměř stejný podíl měl za to, že mohou využívat kontakty z minulého zaměstnání. Více než dvě třetiny oceňovaly jejich podnikavost, nápaditost i velké pracovní vytížení na úkor rodiny i svého volného času. Asi dvě třetiny identifikovaly i jejich „původ“. Podle nich šlo převážně o lidi, kteří získali prostředky nepoctivým způsobem, o bývalé nomenklaturní kádry, nebo funkcionáře nebo o restituenty. Asi 60 % dotázaných je pokládalo za dobře zapsané u tehdejších politiků a připisovalo jim snahu vyhledávat slabá místa v zákonech. Přibližně polovina uznávala jejich odbornost, třetina se domnívala, že nevybíravě likvidují konkurenci, čtvrtina oceňovala poskytování kvalitních služeb a výrobků a pětina měla za to, že vědomě falšují doklady.

Za osm let, které dělí oba výzkumy, se mnohé změnilo. Postupně skončilo období, kdy většina lidí věřila ve schopnosti (nových) podnikatelských kruhů - vesměs šlo o záložní garnituru manažerů a řídicích pracovníků z předlistopadového období, jak prokázaly výsledky z rozsáhlého mobilního šetření ekonomických elit z roku 1994 [Machonin, Tuček a kol. 1996], která se na počátku devadesátých let ujala řízení (a často i privatizace) ve svých podnicích a organizacích (tzv. „česká cesta privatizace“, viz také [Možný 1990]). Od poloviny devadesátých let proběhla řada závažných kauz týkajících se velkých podnikatelských subjektů (např. kolem plzeňské Škodovky, kladenské Poldovky, Královopolských strojůren, ČKD Praha, CHEPOSU a řady dalších firem, v poslední době i televizní společnosti Nova) a dlouhé řady bankrotů bankovních domů, která vyvrcholila krachem IPB a v poslední době UNION banky. V řadě případů šlo o selhání typických metod české cesty privatizace, pokud nikoli přímo o nezákonný postup. Dalo se očekávat, a výsledky šetření z roku 2003 do jisté míry toto očekávání potvrzují, že veřejnost bude k podnikatelským elitám daleko kritičtější.

Většina položek, které popisují negativní stránky podnikatelské elity, zaznamenala výrazný vzestup souhlasných odpovědí: falšování dokladů, likvidace konkurence, využívání slabin v zákonech, napojení na politiky. Jde ovšem o charakteristiky, které nemají významnější spojitost s postkomunistickou transformací, dalo by se říci, že mají univerzální platnost v realitě tržní a nejen tržní ekonomiky. To svědčí o určitém vystřízlivění z porevoluční euforie a o standardizaci vztahu průměrného občana k podnikatelskému prostředí. V podobném smyslu je možné interpretovat i snížení souhlasu s charakteristikami spojenými s ideálními představami o podnikání: odvaha riskovat, nápaditost, odbornost. Za pozornost stojí, že se o 8 procentních bodů snížilo přesvědčení o nepoctivém nabytí prostředků (na 59 %) na straně jedné, avšak zachovala se představa o nomenklaturním původu na straně druhé (64 %). Je třeba také zaznamenat, že se výrazně zvýšila důvěra ke kvalitě výrobků a poskytovaných služeb (vliv konkurence?).

Celkově méně pozitivní obraz podnikatelské elity (než v polovině devadesátých let) je ještě umocněn srovnáním s charakteristikami středních a drobných podnikatelů. K tomu je třeba doplnit, že zatímco o podnikatelské elitě lidé uvažují spíše „z doslechu“, pod vlivem medializovaných kauz, na základě svých politických orientací, atd. s drobným a středním podnikáním se setkávají každodenně a navíc téměř polovina dotázaných z daného šetření (48,3 %) má k podnikání více či méně bezprostřední vztah: buď sami podnikají, nebo podniká někdo z příbuzenstva (z užší či širší rodiny). Údaj o téměř padesátiprocentní zkušenosti s podnikáním v českých rodinách, který byl zjištěn v daném omnibusovém šetření CVVM (kvótní výběr, N=1034), má blízko ke skutečnosti, protože byl v toleranci, která se přisuzuje této velikosti výběru a výběrového postupu, zjištěn i v jiných šetřeních.

Rozdíl mezi velkými a drobnými podnikateli jsou v řadě charakteristik zásadní. Veřejnost z téměř 80 % považuje drobné podnikatele za odborně zdatné (ve srovnání s 44 %, kteří věří v odbornost velkých podnikatelů). S podobnou razancí pak dává přednost drobným podnikatelům z hlediska kvality poskytovaných služeb, přiměřeného zisku, nízkých cen. Negativní charakteristiky, jako jsou podvody, likvidace konkurence, nomenklaturní původ, obcházení zákonů se mezi

drobnými podnikateli vyskytují dvakrát až čtyřikrát méně často než při hodnocení velkých podnikatelů. Celkově se dá říci, že zatímco image velkého podnikatele je převážně záporný a že dokonce i v jeho pozitivních charakteristikách došlo k poklesu sympatií, drobný podnikatel se jeví veřejnosti téměř jako ideální vzor „protestantské etiky“ (ve smyslu známé Weberovy teze o vzniku kapitalismu). Neplatí tudíž často zmiňovaná představa, že drobné podnikání má ve vnímání veřejnosti podobný charakter jako dříve tak rozšířené melouchaření. Bylo by možné vyslovit hypotézu, že veřejnost si tímto hodnocením vytváří pozitivní obraz o sobě samé, obraz, který potřebuje k vyplnění určitého hodnotového vakua nejen z období normalizace, ale spojeného i s řadou excesů v průběhu společenské transformace. Nermalou úlohu přitom jistě hraje i výše zmíněné spojení velké části obyvatelstva s tzv. drobným podnikáním. Je na místě tu připomenout, že takto idealizovaný obraz „drobného podnikání“ je v příkrém rozporu se známými skutečnostmi o rozsáhlém podílu právě živnostníků, řemeslníků i jiných drobných firem v šedé ekonomice, zejména pak daňových podvodech.

Faktorová analýza dat z roku 1995 vydělila tři nezávislé (obecné) dimenze, podle kterých byli tehdy posuzováni velcí podnikatelé. První faktor lze označit jako důraz na existenci nespravedlivě získaného majetku. Je charakterizován vazbou na nepoctivě získané prostředky (0,58),²⁰ spojení s dnešními politiky (0,52), využíváním minulého zaměstnání (0,52), příslušností k bývalým funkcionářům (0,52) a do určité míry i příslušností k restituentům (0,36). Druhý faktor zahrnoval ocenění odbornosti a způsobilosti: rozumějí své práci (0,62), jsou to podnikaví a chytrí lidé (0,47) a mají odvahu riskovat (0,34). Třetí faktor spojoval charakteristiky dalo by se říci „vnějškových“ rysů podnikání: pracují více než ostatní (0,89), připočítávají si jen rozumný zisk (0,64) a poskytují kvalitní služby (0,42).

Po osmi letech se dimenze hodnocení velkých podnikatelů příliš neměnily (viz tabulku faktorových zátěží č. 32).

To, že se extrahovaly čtyři faktory, svědčí o vyzrálejšímu názoru na strukturovanost podnikatelských charakteristik. Z prvního faktoru (faktor „nepoctivosti“) se oddělila restituce, jejíž míra spravedlnosti je tudíž veřejností vnímána odlišně. Ostatní dimenze zůstaly víceméně zachovány, pouze se změnily významnosti některých charakteristik. Faktorová struktura názorů na drobné podnikatele je rovněž v mnohém podobná výsledkům předchozí analýzy, což znamená, že i přes zásadní odlišnosti v hodnocení jednotlivých charakteristik jsou obecné dimenze (kritéria posuzování) více méně shodné. Za pozornost ovšem stojí, že restituce jsou mezi drobnými podnikateli postaveny naroveň nomenklaturnímu původu a vše je více provázáno se sociálním kapitálem a také s nepoctivostí (možné vysvětlení z „protestantské etiky“: každý by měl využívat jen svých schopností a začínat od nuly).

Pro dokreslení negativního pohledu veřejnosti na ekonomické elity si uveďme několik údajů z výzkumu [Aktér 2001], který v jednom z bloků otázek zjišťoval obavy lidí z podvodného jednání vybraných podnikatelských subjektů a také jejich osobní zkušenost s tímto jevem. Výsledky doložily značné obavy 35 % občanů (hodnoceno stupněm 8-10, přičemž 10 představovalo maximum) z podvodu v rámci investiční společnosti, pojišťovny, nebo cestovní kanceláře. S podezřelými machinacemi ve svém zaměstnání, tunelováním, poškozováním firmy, se současně setkalo vícekrát 7 % dotázaných, jednou 12 % a ani jednou 81 %.

²⁰ Čísla v závorkách jsou odpovídající faktorové zátěže.

Tabulka 32. Výsledky faktorové analýzy hodnocení vlastností velkých a drobných podnikatelů – faktorové zátěže a podíl vyčerpané variance - rok 2003

	Velcí podnikatelé				Drobní podnikatelé			
	1.f.	2.f.	3.f.	4.f.	1.f.	2.f.	3.f.	4.f.
Mají odvahu riskovat, pustit se do neznámých věcí		,54	,48	-,41		,78		
Mohou využívat známosti a informace z minulého zaměstnání	,55			-,33				,57
Jde o lidi podnikavé, chytré, s nápady		,78				,80		
Pracují mnoho hodin denně, na úkor času pro rodinu i pro sebe		,72				,72		-,30
Získali prostředky nepoctivým způsobem	,68				,58			,43
Navzájem se ve své branži hlídají a nedovolí snížit ceny	,63				,78			
Jde o bývalé nomenklатурní kádry, bývalé funkcionáře	,61		,35		,43			,65
Obdrželi majetek v restituci			,82					,72
Vyhledávají slabá místa v zákonech	,78				,69			
Jsou dobře zapsaní u dnešních politiků	,71				,53			,37
Odborníci, kteří rozumějí své práci		,75				,45	,61	
Konkurenci nevybíravě likvidují	,71				,64		-,30	
Připočítávají si k cenám rozumný zisk				,73			,83	
Poskytují kvalitní služby a výrobky		,67		,31			,75	
Vědomě falšují doklady	,66				,74			
Vyčerpaná variance (%)	25,1	18,2	7,8	7,8	20,1	14,7	12,8	12,5

[CVVM, výzkum Naše společnost 2003, šetření 03-10]

V Sociologických textech se už začátkem 90. let poukazovalo na snahy podnikatelů o co nejrychlejší zisk, o daňové úniky a praní špinavých peněz [Vláčil 1992: 19]. Závěry z výzkumu podnikatelů a manažerů uváděly, že více než polovina z nich se orientuje na standardní rozvíjení především kvantitativních možností podniku, na rozvoj komerčních aktivit, na vyšší zisky. Zcela zanedbatelná část pak počítala s potřebou zainteresovanosti pracovníků a s rozvojem „human relations“. „Zřejmě je ještě proces transformace soustředěn pouze na ekonomickou stránku“ [Šťastnová 1996: 68]. V obecnější poloze šlo o to, že sociální etika „byla v koncepci a strategii reformy nepochybně podceněna“ [Mlčoch 1994: 8]. Výše uvedená zjištění dokládají, že podceněná sociální etika se promítla do většinově přijímaného vysoce negativního obrazu podnikatelských elit. Takovýto obraz nejenže narušuje soudržnost společnosti, ale do jisté míry zpochybňuje legitimitu celého systému.

4.4 Hodnocení vztahů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli

První zkušenosti s novými vlastníky firem, zaměstnavateli, začali získávat lidé hned na počátku devadesátých let. Ve výzkumu ISSP z roku 1992 (modul Sociální nerovnosti) se zjistilo, že konflikty mezi vedením a zaměstnanci firem a podniků převážně existují a jsou podle 8 % respondentů velmi ostré. Jako ostré je hodnotilo 38 % dotázaných, jako ne moc ostré je posuzovalo

39 %, žádné spory nezaznamenalo 6 % a nedokázalo posoudit 9 % dotázaných. Toto vnímání konfliktnosti se během dalších let příliš nezměnilo - viz tabulku 3, opakovaný výzkum ISSP z roku 1999. Z této tabulky je také zřejmé, že situace v České republice je srovnatelná s řadou západních zemí (někdy i výrazně méně konfliktní). Avšak platí, že oblast zaměstnaneckých vztahů v České republice patří k těm více konfliktním. Pokud se ovšem z této obecné roviny (anonymní zaměstnavatelé), která je nejspíš vázána na mzdy a pracovní výhody, přeneseme na úroveň konkrétního podniku, jsou výsledky pro zaměstnavatele (vedení) příznivější. Potvrzují to výsledky šetření Aktér 2001, podle nichž je se vztahem majitele a vedení k zaměstnancům velmi spokojených 18% pracovníků, částečně spokojených 44 %, částečně nespokojených 29 % a nespokojených 9%. Jak se jevil zaměstnancům podnik, ve kterém pracují, přibliží následující tabulka.

Tabulka 33. Hodnocení podniku, kde dotázaný pracuje (v %)

Z hlediska	výborný	solidní	průměrný	problémový	špatný
Vztahu ke svým zaměstnancům	10	35	41	12	3
Schopnosti a kvality vedení	8	34	39	15	4
Možnosti participace zaměstnanců na řízení	3	16	45	23	13

[Aktér 2001, FF UK]

Spokojenost se vztahem vedení firmy k zaměstnancům vyslovilo 45 % dotázaných, nespokojenost 15 %. Schopnosti a kvality vedení oceňovalo 42 % a kritizovalo asi pětina, možnosti pro zaměstnance zapojit se do řízení příznivě vnímala pětina a záporně více než třetina.

Při konstatování dopadů privatizace na zhoršené postavení zaměstnanců nešlo o hodnocení jen v obecné rovině. O které konkrétnější oblasti problematiky mohlo jít, naznačují výpovědi o vztahu zaměstnavatelů k pracovníkům v souvislosti s výplatou mezd a přesčasovou prací. Názory současně dokreslují některé přístupy podnikatelů k zaměstnancům. Již v první polovině 90. let měla více než třetina dotázaných zkušenost s nedodržením termínu výplaty či výše vyplacené mzdy (CVVM 1994). V roce 1998 (CVVM) se negativní zkušenosti dále prohloubily. Se změnou výplatního termínu se v roce 1998 setkala alespoň jednou třetina zaměstnanců. Ve srovnání s rokem 1994 to představovalo nárůst o 11 procentních bodů (dvojnásobek). Nižší mzdu než zákonnou obdrželo v roce 1998 alespoň jednou 17 % zaměstnanců. I v tomto směru došlo k navýšení počtu postižených. Ve stejném roce mělo častou zkušenost s přesčasovou prací 17 % pracovníků, občasnou 56 % a jen 27 % vůbec nepracovalo přesčas. Za přesčasovou práci dostávalo kompenzaci 80 % zaměstnanců, 20 % však nemělo možnost ani náhradního volna, ani finanční náhrady.

Jedním z jevů, který je možno také připojit k seznamu těch, které vytvářejí vztah veřejnosti k zaměstnavatelům (a tudíž k ekonomickým elitám) a který se vyskytuje čím dál častěji, je některá z forem pracovní diskriminace. V roce 1999 (výzkum CVVM) mělo osobní zkušenosti s diskriminací při hledání zaměstnání 14 % veřejnosti a zprostředkované poznatky 25 %. K nejfrekvencovanějším důvodům diskriminace patřil věk, péče o děti, pohlaví a politické přesvědčení [Jelínek 1999 b].

O dva roky později se setkala se šikanováním, nebo využíváním nelegálních praktik ze strany zaměstnavatelů 13 % zaměstnanců (hodnoceno stupněm 8-10, přičemž 10 představovalo maximum), se žádnými, nebo malými projevy 45 % (výzkum Aktér 2001).

V dubnu 2003 (výzkum IVVM) zaznamenalo znevýhodnění v práci ve srovnání s ostatními 36 % občanů (alespoň někdy). Téměř polovina dotázaných v souvislosti s tímto pocitem uvedla podstatnou roli věku, třetina vzdělání a pohlaví a pětina zdravotního stavu.

Ve stejném výzkumu bylo zjištěno, že lidé nerozlišují mezi manažery a vlastníky v případě, když hodnotí míru sociálního napětí spojenou s jejich postavením. Hluboké sociální napětí, ať už mezi řídicími pracovníky a ostatními, nebo vlastníky a zaměstnanci, pocítovala pětina až čtvrtina dotázaných. O něco více než polovina je hodnotila jako méně závažné a pětina až čtvrtina sociální napětí na základě těchto vztahů nepocítovala.

Postoj veřejnosti k podnikatelům a manažerům poměřovaný spravedlivým přístupem k zaměstnancům či obecně spravedlností v oblasti rozdělování je výrazně negativní a v posledních letech zůstává v podstatě beze změn (viz následující tabulku).

Tabulka 34. Názory na zaměstnavatele a vedení podniku (v %)

	1996	2002	2003
	Souhlasí*)	Souhlasí**)	Souhlasí
Vedení podniku se bude vždy snažit vyvrát na zaměstnance, pokud dostane šanci	72	77	77
Obyčejní pracující lidé nedostávají spravedlivý podíl z národního bohatství	69	71	72
Vlastníci velkých podniků bohatnou na úkor dělníků	72	77	71

Dopčet do 100 % u každého údaje jsou odpovědi „nesouhlasí“ a „neví“ *) Jde o součet odpovědí z výzkumu ISSP určitě, spíše souhlasí. **) Jde o součet odpovědí šetření CVVM rozhodně, spíše souhlasí.

[ISSP 1996, CVVM]

V období 1996 až 2002 došlo v případě hodnocení nekorektnosti vedení podniků ve vztahu k zaměstnancům k nárůstu o 5 procentních bodů. Názor o nedostatečné účasti obyčejných pracujících na spravedlivém podílu z národního bohatství překročil v roce 2002 hranici 70 %. V případě bohatnutí velkých vlastníků na úkor dělníků zůstává poslední zastoupení souhlasných odpovědí, po nárůstu v roce 2002, na úrovni roku 1996.

Výrazně převažující souhlas s výroky, které vyjadřují ve všeobecné i konkrétní poloze nespravedlivé poměry, mají i další důsledek. Od roku 1996 se pozvolna zvyšuje podpora tvrzení, že existuje jedno právo pro bohaté a druhé pro chudé. V roce 1996 se vyskytoval takový názor u 64% dotázaných, v roce 2002 u 65 % a v roce 2003 představoval výsledek 68 % (výše citované výzkumy ISSP a CVVM).

4.5 Názory na daňové zatížení jako jeden ze způsobů určitého vyrovnání přílišných nerovností

V souvislosti s reformou veřejných financí se z různých stran ozývaly i návrhy týkající se úpravy daní. Diferencovaná výše zdanění není téma jen současné reformy veřejných financí, je to otázka obecnější, zahrnující nejen určitou státní regulaci příjmových rozdílů, ale především oblast míry solidarity určitých sociálních skupin s jinými skupinami. V tomto širším smyslu jde o doplňující pohled na vymezení vzájemného postavení bohatých (ekonomických elit) a chudých, na jednu z forem regulace potenciálního zdroje nesoudržnosti společnosti a zároveň na určitou formu solidarity.

Jak se ve veřejném mínění vyvíjela představa o daňové zátěži lidí s vysokými, průměrnými a nízkými příjmy, od roku 1992 do roku 2002, ilustruje následující tabulka.

Tabulka 35. Vývoj názorů na daně lidí z různých příjmových skupin 1992-2002 (v %)

Lidé s	vysokými příjmy				průměrnými příjmy				nízkými příjmy			
	92	96	99	02	92	96	99	02	92	96	99	02
Příliš vysoké	6	4	4	4	7	5	9	7	34	28	28	27
Vysoké	14	10	6	9	45	27	31	37	43	41	35	40
Přiměřené	24	29	22	24	39	49	46	40	17	18	25	17
Nízké	31	29	24	27	3	5	3	3	1	2	1	2
Příliš nízké	12	12	29	15	0	1	1	0	1	0	0	0
vysoké/nízké	20/43	14/41	10/53	13/42	52/3	32/5	40/4	44/3	77/2	69/2	63/1	67/2

Dopočet do 100 % v každém sloupci jsou odpovědi „neví“.
[Červenka, 2002b]

O daňové zátěži lidí s nadprůměrnými příjmy si myslelo v prvním šetření 20 % dotázaných, že je vysoká. Od roku 1996 se tento názor udržuje v rozmezí 10-14 %. Na jejich nízké daňové zatížení soudí v průběhu celého sledovaného období kolem 40 % veřejnosti, s výjimkou roku 1999, kdy to byla více než polovina. U skupiny obyvatel s průměrnými příjmy v roce 1992 přes 50 % respondentů zaznamenalo vysoké zatížení. V roce 1996 klesl jejich podíl na třetinu. V dalších letech však začal nárůst a v roce 2002 představoval 44 %. V případě lidí s nízkými příjmy tvořil v roce 1992 podíl názorů o neúměrném daňovém zatížení více než tři čtvrtiny, a v roce 1999 klesl pod dvě třetiny. V posledním šetření je možné zaznamenat opět nárůst. Celkově je možno říci, že veřejnost se stavěla a staví za diferencovanou míru zdanění, která do jisté míry vyjadřuje představu o spravedlivém řešení daného problému. Názorové posuny odrážejí veřejný diskurs, který je v posledních letech veden nad daňovým zatížením především středních, ale také vyšších tříd, nad vyšší sociálních dávek, nad mírou solidarity ze strany bohatších skupin obyvatelstva atd.

Při odlišné formulaci otázky, která proti sobě implicitně postavila vysoké a nízké příjmy („lidé s vysokými příjmy by měli platit ve srovnání s lidmi s nízkými příjmy daně vyšší nebo nižší“), se během deseti let snížilo zastoupení názoru o potřebě vyšších daní pro lidi s vysokými příjmy o 14 procentních bodů. Vyšší daně pro vyšší příjmové skupiny podporovaly v roce 2002 více než dvě třetiny občanů.

4.6 Úspěšnost ekonomické transformace

Posouzení úspěšnosti ekonomické transformace je jedním z podstatných měřítek, ve kterém se spojují pohledy na hospodářské, ale i politické elity. Z tohoto hlediska stojí za pozornost vývoj hodnocení průběhu ekonomické transformace po osamostatnění ČR, od roku 1993.

Tabulka 36. Hodnocení úspěšnosti ekonomické transformace 1993-2001 (v %)

	93/3	94/3	95/2	96/3	96/10	97/2	97/3	97/5	97/7	98/2	99/2	00/2	01/2
Úspěšná	26	28	31	28	23	18	20	10	8	5	7	8	11
Napůl	42	47	44	43	42	44	34	40	32	31	28	27	36
Neúspěšná	26	17	18	19	26	27	36	44	53	61	53	52	41

Dopočet do 100 % v každém sloupci jsou odpovědi „neví“. U odpovědí úspěšná a neúspěšná jde o součet variant „velmi“ a „spíše“.

[Červenka, 2001a]

Ze shromážděných údajů je zřejmé, že v prvním zjišťování pokládaly více než dvě třetiny veřejnosti ekonomickou transformaci alespoň za napůl úspěšnou. Následující dva roky to byly dokonce tři čtvrtiny obyvatel. V druhé polovině roku 1996 však už nastal pokles pod úroveň počátečního měření. K nejvýznamnější proměně došlo v průběhu roku 1997. V prvních měsících vnímalo alespoň některé úspěchy reformy 62 % dotázaných, v létě 1997 po ekonomických balíčcích, které se promítly do životní úrovně části obyvatel, klesl jejich podíl na 40 %. Posun ve veřejném mínění k většímu pesimismu z hlediska sociálních jistot, bezpečí a soukromí potvrdila i změna hodnoty faktorového skóru mezi březnem 1996 a 1998 ($z -0,08$ na $+ 0,16$) [Glasová 1999: 64].

Následující rok došlo ještě k dalšímu mírnému propadu a od té doby do roku 2000 se hodnocení neměnilo. Začátkem roku 2001 bylo možné zaznamenat nárůst podílu lidí pokládajících ekonomickou reformu alespoň za částečně úspěšnou, z třetiny na téměř polovinu.

Všichni ti, kteří ve výzkumu v roce 2001 nepokládali reformu za úspěšnou, odpověděli na otevřenou otázku, v čem oni osobně spatřují neúspěchy transformace. Zazněly následující argumenty: 26 % spojovalo nezdary s hospodářskou kriminalitou, tunelováním a podvody, 24 % s likvidací průmyslu, zemědělství, ekonomickými ztrátami, zbytečnými krachy podniků, 18 % s chybami v privatizaci, se špatně provedenou privatizací, 13 % hlavní příčinu spatřovalo v špatné nebo nedostatečné legislativě. Další viděli příčiny nezdarů v neodbornosti, neschopnosti vedení firem a podniků, v špatné práci bank, v nedostatečné ochraně trhu.²¹ Opakovaně se potvrdilo, že neúspěchy transformace byly zapříčiněny podle 43 % populace objektivními podmínkami i konkrétními chybami, podle 31 % hlavně konkrétními chybami a 9 % mínilo, že hlavně objektivními okolnostmi a podmínkami. Ti, kteří připustili podíl konkrétních nedostatků, dále upřesnili, o jaké chyby šlo. V jiné podobě se opakovaly předchozí odpovědi. Třetina z dotázaných opět zdůraznila hospodářskou kriminalitu, tunelování, podvody, 20 % špatnou legislativu, zákony a 15 % špatnou, chybnou privatizaci.

V politických i hospodářských kruzích se již delší dobu diskutuje o možných způsobech zamezení běžných forem hospodářské kriminality, která, jak víme z názorů na podnikatele (viz tabulku 31), je větší částí veřejnosti s těmito reprezentanty ekonomické elity spojována. Již v roce 1999 se v jednom z omnibusových šetření CVVM lidé vyslovovali k určitým konkrétním možnostem, které by vedly k omezení daňových úniků a hospodářské kriminality u nás a které jsou doposud předmětem dohadování politických reprezentací.

²¹O tom, že nešlo o nahodilé soudy zdůvodňující neúspěch ekonomické transformace, svědčí srovnání struktury odpovědí na otevřenou otázku v roce 2000 a 2001. Podíl hlavních typů odpovědí byl značně podobný.

Tabulka 37. Názor veřejnosti na konkrétní postupy, které by omezily daňové úniky a hospodářskou kriminalitu v roce 1999 (v %)

	Rozhodně ano	Spíše ano	Spíše ne	Rozhodně ne	Neví
Registrační pokladny, které zaznamenávají druh zboží a platby	25	30	13	5	27
Povinný bezhotovostní styk, při platbách převyšujících určitou vyšší částku	22	30	15	5	28
Povinné majetkové příznání od určité výše majetku	35	28	13	6	18

[Červenka 1999a z dat IVVM]

Všechny navrhované formy podporovala více než polovina občanů. Nejvýrazněji povinná majetková příznání od určité výše majetku, téměř dvě třetiny. Odmítala je přibližně pětina dotázaných. Přes nejrůznější politická prohlášení k jejich realizaci zatím nedošlo. Volební program ČSSD i původní návrh reformy veřejných financí uvažovaly o celoplošném fungování registračních pokladen. V důsledku koaličních jednání se počítá s jejich povinným zavedením jen na tržištích. Naše čtyři roky staré výsledky jen potvrzují, že velká část veřejnosti by přivítala rozšíření kontrolních funkcí státu s tím, že díky nim by mohlo dojít k určitému narovnání ve výše zdůrazňované dimenzi „nepoctivosti“, kterou je poměřována především ekonomická elita.

Závěry

Sekundární analýza dat z výzkumů CVVM (IVVM) ale i dalších výzkumných institucí se zaměřila na tři okruhy otázek: na respektování společenských elit populací, vzájemný vztah politických elit a veřejnosti a na stanoviska k postavení a situaci ekonomických elit.

První část rozboru dokumentovala relativně nejspokojivější postavení představitelů kulturních elit ve společnosti, následovaných zástupci ekonomických špiček a celkově minimálně příznivou pozicí elit politických. Tou měrou, jak od roku 1990 dochází k pokračující obměně mocenských i administrativních elit, nastávají i změny politické kultury. Tento obrat, vyjma začátku 90. let, však nepůsobí v očích veřejnosti ve prospěch jejího zkvalitňování a zlepšování vztahu občanů k politice. Ten se zdá být s postupem doby daleko kritičtější. Svědčí o tom jak nepřímé, tak i přímé ukazatele. Politická elita jako by nestačila naplňovat představy veřejnosti nejen bezprostředně související s politikou, ale ani zprostředkované, spojené s morálkou, jak na to upozorňují nejednou i média. Z hlediska motivů při vstupu do politiky převažují mocenské a osobní ambice a služba veřejnosti se ocitá až na posledním místě. Analýza dále prokázala rozdílné posuzování místních a celostátních politických elit ve prospěch nižší úrovně.

Společnost je diferencovaná ve svých postojích na základě politických programů, různých názorů na společenské strategie i z hlediska obecnějších politických orientací. Při pohledu na rozdělování národního bohatství převládá mínění o znevýhodňování méně zámožné většiny vůči bohaté menšině.

Lidé výrazně pozitivně vnímají svobodu slova, prostor k otevřenému vyjadřování a rovněž možnosti zasáhnout do dění obce. Vůči šancím ovlivnit věci na celostátní úrovni jsou značně skeptičtí a své oprávněné požadavky se cítí být schopna prosadit jen menší část. Hodnocení politické kultury a jejích nositelů naznačuje, jakoby ve společnosti probíhaly dva autonomní proce-

sy: jeden na úrovni mocenských elit a druhý mezi veřejností. Signalizuje to i vnímaná míra konfliktnosti mezi těmi, kdo jsou dole, a těmi, kteří jsou u moci. A to nejen u nás a podle očekávání i v dalších postkomunistických zemích, ale i ve vyspělých západních demokraciích. Jakousi zprostředkující roli sehrávají média, přesto se oba „proudy“ pohybují vlastním směrem. Podle veřejného mínění se vládnoucí elity místo kultivace politického prostředí věnují spíše realizaci svých osobních plánů a záměrů a na celospolečenský prospěch zapomínají.

Vztah veřejnosti k ekonomickým elitám je méně vyhocený, avšak zdaleka není bezproblémový. Širší rámec postojů a názorů zde formovala nejasná pravidla o roli státu při budování ekonomiky a, vzhledem ke vzniku a formování ekonomické elity po roce 1989, průběh malé a velké privatizace. Proti samotnému smyslu převodu majetku do soukromých rukou převážná část veřejnosti neměla námitky. Spolu s přesvědčením o nutnosti privatizace z důvodů nefunkčnosti socialistického vlastnictví vnímala i její možné přínosy pro úspěšný rozvoj hospodářství. Výhrady se však objevily v souvislosti s tempem a způsobem její realizace. Veřejné mínění také zaznamenalo negativní dopady privatizace na ekonomiku řady velkých podniků a zpochybnilo její kladný vliv postavení zaměstnanců. Především pak je řada těchto negativních jevů spojována s představou lidí o podnikatelích samotných. Velká část veřejnosti je považuje za osoby, které získaly majetek nepoctivým způsobem, a také je spojuje s bývalými nomenklaturními kádry. Celkem převládá názor o převaze nekalých praktik v procesu podnikání. Jen menší část podnikatelů z hlediska svých odborných kvalit a přístupu k zákazníkům byla posuzována v příznivém světle. Většina je spojována s nečestnými způsoby ve vztahu ke konkurenci i k zákonům. V této souvislosti je podstatné, že určitá část dotázaných má osobní zkušenost s nekorektním přístupem zaměstnavatelů, s nevyplacenými mzdami, s nezaplacenou přesčasovou prací, ba i s případy šikany.

Ve světle těchto výsledků nepřekvapí, že od druhé poloviny roku 1997 převládá většinový názor, že ekonomická reforma je neúspěšná.

Pokles důvěry k politickým stranám, k politické kultuře a k realizaci politiky na jedné straně, a převažující nespokojenost s uskutečňováním ekonomické reformy na straně druhé ukazuje, že politické a ekonomické elity se ocitly ve složitější situaci, než tomu bylo na počátku devadesátých let. Veřejnost citlivě reaguje na situaci, kdy jak politická, tak ekonomická elita je fragmentarizovaná, kdy spolu často nečistě soupeří různé zájmové skupiny, kdy se na veřejnost prostřednictvím médií dostává řada informací o zneužití pravomocí veřejného činitele, zneužití informací v obchodním styku, o korupčním jednání na vysokých místech státní správy apod. Ve výsledku pak dochází k celkovému zpochybnění legitimitnosti postavení elitních skupin.

Celkově je možné konstatovat, že během více jak deseti let transformace došlo k postupnému prohloubení skeptického postoje veřejnosti jak vůči politické a ekonomické elitě, tak vůči politickým a ekonomickým reformám a jejich důsledkům pro život obyčejných lidí. Aniž bychom pouštěli ze zřetele jistě oprávněnou kritičnost postoje veřejnosti k úrovni a úspěšnosti obou klíčových skupin elity, je třeba si uvědomit, že jde o vcelku očekávaný postoj lidí „ze zdola“ vůči špičce společenské pyramidy. Tento pohled je v hierarchicky diferencované společnosti vždy více méně kritický až na vzácné výjimky v určitých konkrétních okamžicích historického vývoje, kdy se určitá elita stává představitelem společenské změny a dostává se jí všestranné podpory. Obvyklý kritický postoj k elitě může mít řadu příčin počínaje lidskou závistí spojenou materiálním postavením elit a konče realistickým oceněním jejich společenského selhávání.

Při uvažování o současných elitách je třeba si uvědomit, že řídit diferencovanou a modernizující se společnost je objektivně složitá věc především z hlediska aktuálních potřeb a dlouhodobých celospolečenských zájmů. Očividný propad důvěry veřejnosti v politiku a politickou reprezentaci a částečný propad důvěry k elitě ekonomické, který, jak jsme doložili výsledky mezinárodních srovnání, má univerzální rozměr, má výše zmíněné obecné příčiny. U nás k tomu nepo-

chybně přispívají i další čistě národní specifika svázaná jednak s českou cestou postsocialistické transformace obecně a s určitým konkrétním chováním reprezentantů ekonomických a politických elit zvlášť.

Názory veřejnosti na politickou a ekonomickou elitu jsou jistě důležitým prvkem při hodnocení postavení elit ve společnosti, avšak nelze klást rovnítka mezi názor na elity a jejich skutečné postavení. O objektivním postavení a fungování elit v současné české společnosti včetně jejich vlastního sebehodnocení by měl přinést empiricky podloženou informaci připravovaný rozsáhlý výzkum, který je součástí daného projektu. Terénní sběr dat by se měl uskutečnit v druhé polovině roku 2004. Teprve výsledky tohoto výzkumu umožní vyhodnotit poznatky, které přinesly výzkumy veřejného mínění a o kterých jsme referovali v této studii.

Literatura

Abramson, P. R., Inglehart R.. 1998. Comparing European Publics. *The American Political Science Review*. 92, I. 1.

Červenka, J. 1999a. *Prospělo by zavedení registračních pokladen, povinného bezhotovostního platebního styku a majetkových příznání ke snížení daňových úniků a hospodářské kriminality?* IVVM. Březen.

Červenka, J. 1999b. *Jak občané vidí průběh a důsledky privatizace v ČR.* IVVM. Září.

Červenka, J. 2001a. *Ombudsman očima veřejnosti.* CVVM SOÚ AV ČR. Leden.

Červenka, J. 2001b. *Názory na úspěšnost ekonomické transformace.* CVVM SOÚ AV ČR. Únor.

Červenka, J. 2001c. *Míra korupce ve veřejném životě.* CVVM SOÚ AV ČR. Duben.

Červenka, J. 2002. *Role trhu a státu očima veřejnosti.* CVVM SOÚ AV ČR. Leden.

Červenka, J. 2002. *Občané o daních.* CVVM SOÚ AV ČR. Duben.

Červenka, J. 2002. *Demokracie, lidská práva a korupce mezi politiky.* CVVM SOÚ AV ČR. Červenec.

Glasová, A. 1998. *Finanční nesrovnalosti politických stran a nejasnosti v sponzorských darech.* IVVM. Březen.

Glasová, A. 1999. Porovnání života před a po listopadu 1989. In: Tuček, M., et al: *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998.* Pracovní texty. Praha: SOÚ AV ČR.

Glasová, A. 2002. *Komu a jak občané důvěřují.* CVVM SOÚ AV ČR. Září.

Higley, J., D. Deacon, D. Smart et al. 1979. *Elites in Australia.* London, Boston, Hanley: Routledge & Kegan Paul.

Jelínek, V. 1999. *Co podle občanů ovlivňuje rozhodování politiků.* IVVM. Leden.

Jelínek, V. 1999. *K problému diskriminace na pracovišti a při hledání zaměstnání.* IVVM. Únor.

Kalnická, V. 1998. *Názory na politiky.* IVVM. Duben.

Kates, S. 1998. A qualitative exploration into voters' ethical perceptions of political advertising: Discourse, disinformation, and moral boundaries. *Journal of Business Ethics*. Vol. 17, No.16.

Kunštát, D. 2000. *Mezinárodní výzkum: Závažnost konfliktů ve společnosti.* CVVM SOÚ AV ČR. Březen.

Machonin, P. (ed). 1967. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace.* Bratislava: Epona.

Machonin, P. 1996. Vývoj české společnosti v letech 1989-1995, její současný stav a výhledy očima sociologa. *Pohledy* č.1.

Machonin, P., M. Tuček a kol. 1996. *Česká společnost v transformaci.* Praha: Sociologické nakladatelství.

Machonin, P., M. Tuček. 2002. *Zrod a další vývoj nových elit v České republice.* Sociologické texty (Sociological Papers SP 02:1). Praha: SOÚ AV ČR.

Mišovič, J. 1998. *O výplatách mezd.* IVVM. Duben.

Mišovič, J. 2000. *O názorech veřejnosti na majetkové rozdíly.* IVVM. Leden.

Mišovič, J. 2001. Politické proměny desetiletí očima veřejnosti. *Politologická revue* č. 1.

- Mišovič, J. 2001b. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mlčoch, L. 1994. Ekonomická transformace jako morální problém. *Sociologické aktuality* (5) č. 1.
- Novák, M. 2003. Popper versus Schumpeter: srovnání dvou neoklasických teorií demokracie. *Sociologický časopis /Czech Sociological Review* 39 (1): 11-36.
- Rendlová, E. 2000. *Politická kultura v ČR*. IVVM. Březen.
- Rezková, M. 1998. *Veřejnost k rozsahu a regulérnosti privatizace*. IVVM. Duben.
- Rezková, M. 1999a. Reflexe ekonomické transformace a kompetence vlády. In: Tuček, M., et al: *Odraz společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998*. Pracovní texty. Praha: SOÚ AV ČR.
- Rezková, M. 1999b. *Spokojenost s demokracií – srovnání výzkumů z r. 1988 a 1999*. IVVM. Říjen.
- Rezková, M. 2001. *Jakých povolání si vážíme*. CVVM SOÚ AV ČR. Červen.
- Rezková, M. 2002. *Jak posuzovat politiky*. CVVM SOÚ AV ČR. Leden.
- Seidlová, A. 2002a. *Proč do politiky vstupovat? Jak politiky ovlivňovat?* CVVM SOÚ AV ČR. Leden.
- Seidlová, A. 2002b. *Úroveň demokracie v ČR*. CVVM SOÚ AV ČR. Leden.
- Szomolányi, S. 1993. Formovanie politických elit na Slovensku. *Sociológia* 25 (4 - 5).
- Šťastnová, P. 1996. Modernizační chování manažerů a podnikatelů. *Sociológia* 28 (1).
- Tuček, M., P. Machonin. 1993. Prestiž mají povolání v České republice v roce 1992. *Sociologický časopis* 29: 367-382.
- Tuček, M. a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha. Sociologické nakladatelství.
- Vláčil, J. 1992. Paradoxy privatizace. *Sociologické aktuality* 3 (8).

Výzkumy - datové soubory

- Výzkum Sociální rozdíly a prestiž povolání 1990. SOÚ AV ČR. N=890, věk 18-69 let, kvótní výběr.
- Výzkum ISSP 1999. Modul Sociální nerovnosti. SOÚ AV ČR. N=1834, věk 18-69 let, náhodný reprezentativní výběr. Datový archiv Sociologického ústavu AV ČR.
- Výzkum ISSP 1992. Modul sociální nerovnosti. SOÚ AV ČR N=860, věk 18-69 let, náhodný reprezentativní výběr. Datový archiv Sociologického ústavu AV ČR.
- Výzkumy veřejného mínění IVVM ČSÚ: Omnibusová šetření. N=900-1000, věk 15+,. kvótní výběr. 1994/červen, 1995/leden, 1995/srpen, 1995/listopad. Datový archiv Sociologického ústavu AV ČR.
- Výzkumy veřejného mínění CVVM SOÚ AV ČR: Omnibusová šetření. N=900-1100, věk 15+, kvótní výběr 2003/únor, 2003/březen, 2003/duben, 2003/červen, 2003/říjen. Datový archiv Sociologického ústavu AV ČR.
- Výzkum ISSP 1996, Modul Role vlády. SOÚ AV ČR. N=1100, věk 18-69 let, náhodný reprezentativní výběr. Datový archiv Sociologického ústavu AV ČR.

Výzkum Deset let společné transformace. SOÚ AV ČR. N=4744, věk 18-69 let, náhodný reprezentativní výběr. Datový archiv Sociologického ústavu AV ČR.

Výzkum Aktér 2001. FF UK a Universitas. N=860, věk 18-69 let, kvótní výběr.

Výzkum Soudržnost 2003. CESES FSV UK pro MPSV. N=1778, věk 18-69 let, kvótní výběr.

Shrnutí

Studie na základě rozboru výsledků z řady výzkumů nejen veřejného mínění, které zjišťovaly postoje veřejnosti k politice, k politickým elitám, k ekonomickým elitám a obecné postoje k transformaci společnosti po roce 1989, dokládá, že naše národní elity jsou ve veřejnosti hodnoceny velice kriticky a toto kritické hodnocení se v posledních letech spíše prohlubuje.

Celkově je česká společnost vnímána jako výrazně stratifikovaná, přičemž zhruba třetina veřejnosti se kloní k polárnímu dělení na úzkou elitu a zbytek společnosti, třetina k tradiční mocenské pyramidě. V tomto ohledu byla zjištěna určitá odlišnost od západních zemí, kde převažujícím typem je rozvrstvení s výrazným zastoupením středních vrstev. Toto rozdílné vnímání uspořádání společnosti s sebou však nenese výrazně vyšší pocit konfliktu mezi elitou a ostatními společenskými skupinami či vrstvami.

Politika, politická kultura a politická reprezentace s výjimkou komunálních politiků je hodnocena velice negativně. V průběhu devadesátých let došlo k poklesu důvěry jak k politickým stranám a vrcholovým politikům, tak k fungování politiky jako celku při řešení celospolečenských problémů a prosazování oprávněných zájmů a potřeb obyčejných lidí. Většina veřejnosti značně kriticky hodnotí politickou kulturu a morálku nejvyšší politické reprezentace včetně jejich motivace. Toto negativní hodnocení politiky vůbec a politiků zvláště se projevuje v poklesu zájmu o věci veřejné a nepochybně i v klesající účasti ve volbách.

Názory a postoje převážné části veřejnosti k ekonomické elitě, kterou ve výzkumech představoval vrcholový management a velcí podnikatelé, jsou vesměs též hodně skeptické. Promítají se do nich jak kritická hodnocení průběhu a výsledků privatizace, tak negativní hodnocení celkového vývoje české ekonomiky v posledních letech. Původní spíše pozitivní obraz (začínajícího) podnikatele z počátku devadesátých let se výrazně proměnil. Jeho kladné stránky se uchovaly pouze v hodnocení drobného a středního podnikání, mezi velkými podnikateli převažují negativní charakteristiky. Nepochybně zde existuje souvislost s neúspěšnou privatizací řady velkých podniků českým managementem, s krachem řady bank atd.

Celkově platí, že veřejné mínění odpovídajícím způsobem reaguje na situaci, kdy jak politická, tak ekonomická elita je fragmentarizovaná, kdy spolu často nečistě soupeří různé zájmové skupiny, kdy se na veřejnost prostřednictvím médií dostává řada informací o zneužití pravomocí veřejného činitele, zneužití informací v obchodním styku, o korupčním jednání na vysokých místech státní správy apod. Ve výsledku pak dochází k celkovému zpochybnění legitimitnosti postavení elitních skupin.

Názory veřejnosti na politickou a ekonomickou elitu jsou jistě důležitým prvkem při hodnocení postavení elit ve společnosti, avšak nelze klást rovnítko mezi názorem na elity a jejich skutečným postavením. O objektivním postavení a fungování elit v současné české společnosti včetně jejich vlastního sebehodnocení by měl přinést empiricky podloženou informaci připravovaný rozsáhlý výzkum, který je součástí daného projektu.

Summary

On the basis of an analysis of the results of a number of research studies on public opinion, which ascertained the public's views on politics, political elites, economic elites, and their general attitudes towards the transformation of society since 1989, the study shows that the national elites in the Czech Republic are evaluated very critically by the public and this critical evaluation has in recent years only intensified.

Overall, Czech society is perceived as considerably stratified, with one-third of the public inclined to see a polarised division into a narrow elite on the one hand and the rest of society on the other, and with another one-third viewing it as the traditional power pyramid. In this regard it was possible to observe a certain distinction from Western countries, where the dominant model is stratification with a large representation of the middle classes. This differing perception of the way society is ordered does not however introduce any greater sense of conflict between the elites and the other social groups and strata.

With the exception of communal politics, political culture, political representation, and politics in general are very negatively assessed by the public. Over the course of the 1990s there occurred a decline in the amount of confidence people have in both political parties and top politicians, and in how politics functions on the whole in addressing society-wide problems and asserting the valid interests and needs of ordinary people. The majority of the public evaluates the political culture and morality of the highest political representation, including its motivations, in very critical terms. This negative evaluation of politics in general and politicians in particular manifests itself in the decline in interest in public affairs and undoubtedly also in the falling participation in elections.

The opinions and attitudes of the larger part of the public towards the economic elites, represented in the research by top management and prominent entrepreneurs, are also on the whole sceptical. These views reflect both a critical assessment of the course and results of the privatisation process and a negative assessment of the overall development of the Czech economy in recent years. The original, rather more positive image of the (emerging) entrepreneur at the beginning of the 1990s has changed considerably. The positive aspects of this image have been preserved only with regard to small and medium-sized business, while the image of large entrepreneurs is dominated by negative characteristics. Here there undoubtedly exists an association with the privatisation of a number of large enterprises by Czech management, the collapse of a number of banks, and other such examples.

Overall, public opinion is reacting in a corresponding manner to a situation in which both the political and economic elites are fragmented and various interest groups often compete with each other using unfair methods, and in which through the media the public receives a great deal of information on the abuse of power by public officials, the abuse of information in business dealings, corrupt conduct in high places of state administration, etc. In the end the result is that the legitimacy of the position occupied by elite groups is called into question.

The opinions of the public on the political and economic elites are of course an important element in the evaluation of the position elites occupy in society, but it is not possible to draw a straight line between how elites are viewed and the actual position they occupy. An objective view of the position the elites occupy in contemporary Czech society and how they function in it should be provided by empirically grounded information that has been prepared in other research that forms part of this project.

Zusammenfassung

Die Studie zeigt, anhand der Ergebnisse von Analysen einer Reihe von Forschungsbeiträgen, nicht nur zur öffentlichen Meinung, die die Haltung der Öffentlichkeit zur Politik, zu den politischen Eliten, zu den wirtschaftlichen Eliten und allgemein zur Transformation der Gesellschaft nach 1989 erfassten, dass unsere nationalen Eliten in der Öffentlichkeit sehr kritisch bewertet werden und dass diese kritische Bewertung sich in den letzten Jahren eher weiter vertieft hat.

Insgesamt wird die tschechische Gesellschaft als stark stratifiziert wahrgenommen, wobei ungefähr ein Drittel der Öffentlichkeit einer polarisierten Teilung in eine eng begrenzte Elite und den Rest der Gesellschaft zuneigt und ein Drittel der traditionellen Machtpyramide. Diesbezüglich wurde ein gewisser Unterschied zu westlichen Ländern festgestellt, wo der vorwiegende Typ eine Gesellschaftsschichtung mit bedeutendem Anteil der mittleren Schicht darstellt. Diese unterschiedliche Wahrnehmung der Gesellschaftsschichtung bringt aber kein wesentlich höheres Konfliktgefühl zwischen der Elite und den anderen Gesellschaftsgruppen bzw. Schichten mit sich.

Die Politik, die politische Kultur und die politischen Repräsentation, mit Ausnahme der Kommunalpolitiker, wird sehr negativ bewertet. Im Verlauf der neunziger Jahre kam es zu einem Absinken des Vertrauens, sowohl gegenüber den Parteien und Spitzenpolitikern, als auch in das Funktionalisieren der Politik beim Lösen gesamtgesellschaftlicher Probleme und beim Durchsetzen legitimer Interessen und Bedürfnisse des Normalbürgers. Die Mehrheit bewertet die politische Kultur und die Moral der höchsten politischen Repräsentanten einschließlich ihrer Motivation sehr kritisch. Diese negative Bewertung der Politik insgesamt und der Politiker insbesondere zeigt sich am Absinken des Interesses an öffentlichen Angelegenheiten und unzweifelhaft auch am Absinken der Wahlbeteiligung.

Die Ansichten und die Haltung des überwiegenden Teils der Öffentlichkeit zur wirtschaftlichen Elite, die in den Erhebungen durch das gehobene Management und durch Großunternehmer repräsentiert wurden, sind insgesamt ebenfalls sehr skeptisch. Hierbei scheint einerseits die kritische Bewertung des Verlaufs und der Resultate der Privatisierung, als auch die negative Gesamtbewertung der Entwicklung der tschechischen Ökonomie in den letzten Jahren durch. Das ursprünglich positive Bild des (beginnenden) Unternehmers vom Beginn der neunziger Jahre hat sich grundlegend geändert. Seine Vorzüge haben sich nur in der Bewertung im Bereich von kleinen und mittelständischen Unternehmern erhalten. Bei den Großunternehmern überwiegen negative Charakteristika. Unzweifelhaft existiert hier ein Zusammenhang zur misslungenen Privatisierung einer Reihe von Großbetrieben durch das tschechische Management, zu Bankeninsolvenzen usw.

Insgesamt gilt, dass die öffentliche Meinung entsprechend auf eine Situation reagiert, in der die politische sowie die wirtschaftliche Elite fragmentarisiert ist, in der verschiedene Interessengruppen oft mit unfairen Mitteln miteinander konkurrieren, in der über die Medien eine Reihe von Informationen über den Missbrauch öffentlicher Ämter, über den Missbrauch von Informationen in Geschäftsbeziehungen, über Korruption auf hoher Ebene in der Staatsverwaltung usw. an die Öffentlichkeit dringen. Insgesamt führt dies zu Zweifeln an der Legitimität der Stellung der Eliten.

Die Ansichten der Öffentlichkeit zu politischen und wirtschaftlichen Eliten sind sicher ein wichtiger Punkt bei der Bewertung der Stellung von Eliten in der Gesellschaft. Allerdings lässt sich dies nicht mit der tatsächlichen Stellung der Eliten in der Gesellschaft gleichsetzen. Über die objektive Stellung und Funktion der Eliten in der gegenwärtigen tschechischen Gesellschaft einschließlich ihrer eigenen Einschätzung sollte die in Vorbereitung befindliche, mit empirischen Informationen unterlegte, breite Forschungsstudie Aufschluss geben, die Teil dieses Projektes ist.

Publikace edice Sociologické texty/Sociological Papers:

- SP 03:10 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, P. Kohútek, J. Maršálek, Z. Vajdová: Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci 80. let. 169 s.
- SP 03:9 A. Křížková, H. Hašková: Women's Civic and Political Participation in the CR and the Role of the Gender Equality and Accession Policies. 89 s.
- SP 03:8 M. Kreidl, T. Lebeda: Pre-election polls, election results and validity of measurement before the 2002 elections. 43 s.
- SP 03:7 J. Krejčí: Výzkumy stranických preferencí, jejich uplatnění ve společnosti a jejich kvalita. 68 s.
- SP 03:6 Z. R. Nešpor, P. Holub, M. Skovajsa: Proměny českých socioekonomických hodnot na přelomu 20. a 21. století. 69 s.
- SP 03:5 P. Sunega: Objektivní a subjektivní hodnocení finanční dostupnosti bydlení v ČR v průběhu 90. let. 100 s.
- SP 03:4 D. Hamplová: Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním. 50 s., 67 Kč
- SP 03:3 J. Večerník: Work and Job Values in CEE and EU countries. 50 s., 134 Kč
- SP 03:2 F. Zich, O. Roubal, B. Spalová: Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části Euroregionu Nisa. 120 s., 134 Kč
- SP 03:1 P. Matějů, B. Řeháková, N. Simonová: Strukturální determinace růstu nerovností. 49 s., 80 Kč
- SP 02:13 E. Rendlová, T. Lebeda: Výzkumy veřejného mínění – teoretické souvislosti a praktická aplikace. 52 s., 100 Kč
- SP 02:12 M. Havelka, M. Tuček, J. Černý, J. Česal, M. Hudema: Skupinové mentality. 85 s., 154 Kč
- SP 02:11 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: The World of Hierarchies and Real Socialism. 108 s., 190 Kč
- SP 02:10 A. Křížková, L. Václavíková-Helšusová: Sociální kontext života žen pracujících v řídicích pozicích. 48 s., 107 Kč
- SP 02:9 L. Linek, P. Rakušanová: Parties in the Parliament. Why, When and How do Parties Act in Unity?. 73 s., 81 Kč
- SP 02:8 A. Křížková: Životní strategie manažerek: případová studie. 67 s., 129 Kč
- SP 02:7 T. Kostelecký, J. Stachová, D. Čermák: Region a politika. 76 s., 116 Kč
- SP 02:6 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: Svět hierarchií a reálný socialismus. 97 s., 169 Kč
- SP 02:5 P. Sunega, D. Čermák, Z. Vajdová: Dráhy bydlení v ČR 1960 - 2001. 97 s., 177 Kč

- SP 02:4 Z. R. Nešpor: Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let. 85 s., 148 Kč
- SP 02:3 M. Lux: Spokojenost českých občanů s bydlením. 56 s., 93 Kč
- SP 02:2 N. Simonová: The Influence of Family Origin on the Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic after 1989, 36 s., 73 Kč
- SP 02:1 P. Machonin, M. Tuček: Zrod a další vývoj nových elit v České republice (od konce osmdesátých let 20. století do jara 2002; 64 s., 97 Kč
- SP 01:12 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, P. Kohútek, Z. Vajdová: Kdo se bojí hierarchií? Dědictví komunistické vlády; 99 s., 133 Kč
- SP 01:11 H. Jeřábek a E. Veisová: 11 September. Mezinárodní internetový komunikační výzkum International On-line Communication Research; 60 s., 95 Kč
- SP 01:10 J. Rychtaříková, S. Pikálková, D. Hamplová: Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích; 83 s., 117 Kč
- SP 01:9 T. Kostecký: Vzestup nebo pád politického regionalismu? Změny na politické mapě v letech 1992 až 1998 – srovnání České a Slovenské republiky; 96 s., 133 Kč
- SP 01:8 M. Novák a K. Vlachová: Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality; 32 s., 68 Kč
- SP 01:7 D. Kozlíková: Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?; 64 s., 100 Kč
- SP 01:6 P. Soukup: ISSP – Životní prostředí; 74 s., 105 Kč
- SP 01:5 J. Večerník: Mzdová a příjmová diferenciace v České republice v transformačním období; 66 s., 111 Kč
- SP 01:4 F. Zich: The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border; 54 s., 88 Kč
- SP 01:3 P. Sunega: Adresný příspěvek na nájemné v prostředí České republiky: komparace vybraných modelů; 96 s., 138 Kč
- SP 01:2 M. Kreidl: The Role of Political, Social and Cultural Capital in Secondary School Selection in Socialist Czechoslovakia, 1948-1989; 48 pp., 89 Kč
- SP 01:1 P. Štěpánková: Income Maintenance Policies, Household Characteristics and Work Incentives in the Czech Republic; 40 pp., 77 Kč
- SP 00:7 L. Simerská, I. Smetáčková: Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek; 70 s., 95 Kč
- SP 00:6 P. Machonin, L. Gatnar, M. Tuček: Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988-1999; 70 s., 101 Kč
- SP 00:5 K. Vlachová: Stranická identifikace v České republice; 38 s., 62 Kč
- SP 00:4 M. Kreidl: What makes inequalities legitimate? An international comparison; 54 pp., 80 Kč

- SP 00:3 D. Hamplová: Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti (mezinárodní srovnání na základě jednoho empirického výzkumu); 64 s., 90 Kč
- SP 00:2 K. Müller, V. Štědranský: Transformace a modernizace společnosti na příkladech vybraných institucí. První část případových studií: střední průmyslový podnik, softwarová firma, banka, různá zdravotnická zařízení, vysokoškolský institut; 116 s., 109 Kč
- SP 00:1 M. Lux: The housing policy changes and housing expenditures in the Czech Republic; 64 pp., 82 Kč

Publikace edice „Working Papers“

- WP 99:11 M. Jeřábek (ed.): Geografická analýza pohraničí České republiky; 184 s.
- WP 99:10 M. Kreidl, K. Vlachová: Rise and Decline of Right-Wing Extremism in the Czech Republic in the 1990s; 40 p.
- WP 99:9 B. Řeháková: Vnímané a spravedlivé nerovnosti: vývoj v devadesátých letech a další souvislosti; 46 s.
- WP 99:8 L. Brokl, A. Seidlová, J. Bečvář, P. Rakušanová: Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968; 84 s.
- WP 99:7 H. Jeřábek, R. Gabriel, M. Kříž, H. Malečková, M. Novák, E. Pilíková, K. Plecítá, J. Remr, A. Vlachová: Utváření postojů obyvatel českého města I. Lidé s vlivem a osobní mezilidská komunikace při utváření politických postojů v lokální komunitě; 136 s.
- WP 99:6 H. Maříková: Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé; 110 s.
- WP 99:5 M. Musilová: Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice v kontextu evropské integrace; 60 s.
- WP 99:4 F. Zich: Nositelé přeshraniční spolupráce na česko-německé hranici; 108 s.
- WP 99:3 L. Bušítková: Známosti osobností lokální politiky; 68 s.
- WP 99:2 A. Nedomová (editor), L. Bušítková, E. Heřmanová, T. Kostecký, Z. Vajdová, P. Vojtěchovská: Trh bydlení, jeho regionální diferenciaci a sociální souvislosti; 82 s.
- WP 99:1 M. Tuček, E. Rendlová, M. Rezková, A. Glasová, J. Černý: Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998 (analýza dat IVVM); 104 s.
- WP 98:6 K. Müller: Modernizační kontext transformace, strukturní a institucionální aspekty; 82 s.
- WP 98:5 L. Brokl, Z. Mansfeldová, A. Kroupa: Poslanci prvního českého parlamentu (1992-1996); 94 s.
- WP 98:4 M. Lux: Konzervatismus a liberalismus na pozadí percepce sociálního státu; 56 s.
- WP 98:3 M. Tuček a kol.: Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace; 162 s.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR

V jednotlivých číslech naleznete:

- stati zabývající se otázkami teoretické sociologie
- stati o transformaci středovýchodní Evropy
- články z příbuzných oborů, jako je sociální politika, politická sociologie, demografie, regionální rozvoj, gender, sociální práce apod.
- překlady zajímavých textů zahraniční provenience
- přehledové stati, metodologické články
- studentské práce
- recenze, anotace, informace o dění v sociologické obci, zprávy z konferencí a další zajímavosti

Vychází 6 x ročně (4 × česky, 2 × anglicky). Cena jednoho výtisku je 44 Kč. Předplatné na rok 264 Kč. Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://www.soc.cas.cz>

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

a reviewed scientific journal that has been published by the Institute of Sociology of the Academy of Sciences, Czech Republic since 1965.

The journal publishes articles by Czech and foreign authors dealing with the issues of theoretical sociology and articles studying transformation phenomena and the processes under way in the post-communist societies, along with summary articles, information on sociological research, methodological papers, essays, outstanding student work in the field, reviews of academic literature, information, conference news and polemic discussions.

Each article in Czech is accompanied by an English abstract and summary.

The journal is published 6 times annually (4 × in Czech, 2 × in English).

The price of a single issue in the Czech Republic is 44 CZK (14 EUR, 12 USD).

Informace o předplatném a objednávky / Subscription orders may be placed:

Sociologický časopis / Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1,
tel. 222 221 761, 221 183 217, fax 221 183 250, e-mail: sreview@soc.cas.cz

SDA SOCIOLOGICKÝ DATOVÝ ARCHIV

Sociologický ústav AV ČR
Jilská 1, 110 00 Praha 1

tel.: 221 183 231

fax: 222 221 658

e-mail:

archiv@soc.cas.cz

Internet:

<http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický datový archiv (SDA) je pracoviště Sociologického ústavu AV ČR. Jeho hlavním cílem je uchování a zpřístupnění elektronických datových souborů z projektů sociologického výzkumu pro jejich další použití v akademickém výzkumu a při výuce. Mezi další cíle archivu patří podpora sekundární analýzy dat ze sociologických výzkumů a podpora pro speciální výzkumné projekty. SDA je členem Evropské rady sociálně vědních datových archivů CESSDA.

SDA na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/>

- ♦ **přístup k datům ze sociologických výzkumů:** Elektronický katalog dat obsahuje základní informace o výzkumných projektech, datových souborech a jejich proměnných a dotazníky a kódovníky v elektronické podobě. Datové soubory z archivu je možné objednat a získat prostřednictvím Internetu, vybrané datové soubory jsou přístupné "on-line" bez předchozí objednávky. Data jsou poskytována ve formátu pro SPSS, případně v dalších formátech vhodných pro statistické zpracování dat.
- ♦ **vybrané publikace Sociologického ústavu AV ČR:** Řada publikací je dostupná "on-line" v elektronické podobě, další je možné prostřednictvím Internetu objednat.
- ♦ **adresář internetových odkazů z oblasti sociálních věd:** Adresář www odkazů na další zdroje sociálních dat a užitečné informace z oblasti sociálních věd.

SDA Info - Informační bulletin Archivu

SDA Info se věnuje problematice sekundární analýzy sociologických dat: poskytuje přehled o datových službách, přináší informace o výzkumných projektech a zabývá se metodologií analýzy dat. Bulletin vychází čtvrtletně od roku 1999 a je distribuován zdarma na cca 200 adres z oblasti sociálního výzkumu, univerzit a médií. Zaslání je možno zajistit v Sociologickém datovém archivu na výše uvedené adrese. Starší čísla jsou dostupná v elektronické podobě na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/czech/bull-cz.phtml>

SDA SOCIOLOGICAL DATA ARCHIVE

Institute of Sociology, Jilská 1, 110 00 Praha 1; tel. (02) 211 83 231; fax (02) 222 1658
e-mail archiv@soc.cas.cz; Internet <http://archiv.soc.cas.cz>

SDA collects computerised data files from sociological surveys. Its main objective is to make Czech sociological data publicly available for academic, educational and other non-commercial purposes. Other activities of the Archive include the promotion of data dissemination and secondary analysis, and support for special research projects. SDA is a member of the CESSDA (Council of European Social Science Data Archives). An electronic data catalogue and access to services is provided via the Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický ústav AV ČR, 2003

Volby do Poslanecké sněmovny 2002

Lukáš Linek

Ladislav Mrklas

Adéla Seidlová

Petr Sokol (eds.)

Sborník analyzuje loňské volby do Poslanecké sněmovny z několika různých úhlů pohledu, například z hlediska úlohy médií ve volební kampani, postavení žen na volebních kandidátkách, vlivu volebního systému na výsledky voleb a přináší téma formování nové české vlády.

Cena publikace je 250 Kč
Objednávky přijímá a vyřizuje Tiskové a ediční oddělení SoÚ AV ČR
Jilská 1, Praha 1
tel.: 222 221 761, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Elektronická verze publikace

Současná česká společnost Sociologické studie

Sestavili Zdenka Mansfeldová a Milan Tuček

Pro velký zájem čtenářů o publikaci, která dokumentuje změny v české společnosti v poslední dekádě 20. století, vydává Sociologický ústav AV ČR CD se stejným obsahem. Mezi autory jsou renomovaní sociologové i mladí vědečtí pracovníci působící v současné době v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR.

Osmnáct sociologických studií poskytuje široký záběr pohledu na dění v naší společnosti, od proměn sociální struktury, sociálních nerovností, postojů, spotřebních vzorců až k otázkám vzdělanostního nebo politického systému, sociálních hnutí, představuje také problematiku genderu, životních hodnot a integrace České republiky do evropských struktur.

Elektronická verze této ojedinělé publikace poslouží jak sociologům, tak i všem zájemcům o hlubší pochopení dění v české společnosti po pádu komunismu.

SOU2003

Objednávky přijímá: Tiskové a ediční oddělení, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, e-mail: prodej@soc.cas.cz, cena 140,- Kč + poštovné a balné.

Standardy bydlení 2002/03. Finanční dostupnost a postoje občanů

Martin Lux, Petr Sunega, Tomáš Kostecký, Daniel Čermák

Publikace má sloužit nejen jako podkladový materiál ke studiu, analytické práci a výzkumu, ale také oslovit co možná nejširší spektrum lidí odpovědných za formulaci a uplatňování bytové politiky v naší zemi, a tak přispět k žádoucím změnám vedoucím k zefektivnění veřejných výdajů do bydlení a zlepšení podmínek bydlení českých občanů.

Příspěvky věnující se prioritním problémovým okruhům z oblasti bydlení autoři doplnili i o kapitoly týkající se analýz efektivity a efektivnosti lokální i centrální bytové politiky v naší zemi, jež vyvolaly zejména velkou pozornost médií. Kritická analýza stávajících nástrojů bytové politiky totiž ukázala, že téměř žádný dosavadní program v oblasti české bytové politiky nelze považovat za efektivní z hlediska jeho zacílení na skutečně potřebnou část populace. Výsledky shrnuté ve *Standardech* byly diskutovány s představiteli zájmových a profesních sdružení, ministerstev, místní samosprávy a vybranými výzkumníky bydlení v říjnu 2003.

Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003.

Pohled české veřejnosti na elity působící v politice a ekonomice

Ján Mišovič a Milan Tuček

Edice Sociologické texty/Sociological Papers SP 03:11

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Čermáková

Sazba: WOW Praha

Vydal: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 170 ks

1. vydání

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR

tel.: 222 221 761, fax: 221 183 250

e-mail: prodej@soc.cas.cz